

VYSOKÁ ŠKOLA BÁŇSKÁ – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA
EKONOMICKÁ FAKULTA

KATEDRA NÁRODOHOSPODÁŘSKÁ

Role kultury v ekonomické vědě

The Role of Culture in Economics

Student: Dominika Strumienská

Vedoucí bakalářské práce: Ing. Lenka Filipová, Ph.D.

Ostrava 2016

VŠB - Technická univerzita Ostrava
Ekonomická fakulta
Katedra národohospodářská

Zadání bakalářské práce

Student: **Dominika Strumienská**
Studijní program: B6202 Hospodářská politika a správa
Studijní obor: 6202R027 Národní hospodářství
Téma: Role kultury v ekonomické vědě
The Role of Culture in Economics
Jazyk vypracování: čeština

Zásady pro vypracování:

1. Úvod
2. Kultura v teoriích ekonomického růstu a rozvoje
3. Kultura a ekonomický růst v empirické literatuře
4. Analýza ekonomických postojů v protestantských, katolických a muslimských zemích
5. Závěr

Seznam použité literatury

Seznam zkratek

Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce

Seznam příloh

Přílohy

Seznam doporučené odborné literatury:

ACEMOGLU, Daron. *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton: Princeton University Press, 2009. ISBN 978-0-691-13292-1.

LANDES, David S. *Bohatství a bída národů: proč jsou někteří tak bohatí a někteří tak chudí*. Praha: BB art, 2004. ISBN 80-7341-291-8.

RODRIK, Dani. *Economics Rules: the Rights and Wrongs of the Dismal Science*. New York: W.W. Norton and Company, 2015. ISBN 978-0-393-24641-4.

Formální náležitosti a rozsah bakalářské práce stanoví pokyny pro vypracování zveřejněné na webových stránkách fakulty.

Vedoucí bakalářské práce: **Ing. Lenka Filipová, Ph.D.**

Datum zadání: 20.11.2015

Datum odevzdání: 06.05.2016

Ing. Martin Štěpánek, Ph.D.
vedoucí katedry

prof. Dr. Ing. Dana Dluhošová
děkanka fakulty

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem celou práci, včetně všech příloh, vypracovala samostatně.

V Ostravě dne: 6.5. 2016

Podpis:

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé bakalářské práce Ing. Lence Filipové, Ph.D. za její cenné rady, připomínky a pomoc při vypracování této bakalářské práce. V neposlední řadě také děkuji mé rodině a kamarádům za pomoc a podporu.

Obsah

Úvod	8
1 Kultura v teoriích ekonomického růstu a rozvoje.....	10
1.1 Vymezení pojmu ekonomický růst a rozvoj	10
1.2 Historický vývoj teorií ekonomického růstu.....	11
1.3 Moderní teorie ekonomického růstu	12
1.4 Determinanty ekonomického růstu	15
1.5 Kultura jako faktor ovlivňující ekonomický růst.....	16
1.5.1 Institucionální ekonomie	17
2 Kultura a ekonomický růst v empirické literatuře	22
3 Analýza ekonomických postojů v protestantských, katolických a muslimských zemích	32
3.1 Postoje vztahující se k daním a úplatkům.....	35
3.2 Postoje vztahující se k práci.....	38
3.3 Hodnoty, které jsou předávány dětem.....	43
4 Závěr.....	45
Zdroje	48
Seznam tabulek	
Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce	

Úvod

Kultura byla dlouhodobě opomíjeným aspektem v ekonomice, dnes je však považována jako jeden ze čtyř fundamentálních faktorů ekonomického růstu. Začala se objevovat společně s institucionální ekonomii. V empirických analýzách se vliv kultury začíná zkoumat od 30. let 20. století, kdy Max Weber napsal článek o pozitivním vlivu protestantské etiky na ekonomický růst. Náboženství a kultura se tak zejména v posledních letech vrací do pozornosti jednotlivých ekonomů.

Cílem práce je zjistit, jakou roli hraje kultura při chování a rozhodování ekonomických subjektů. Klíčový prvek této tematiky tvoří náboženství, kterému je věnovaná značná pozornost. Práce je členěna do tří hlavních kapitol.

V první kapitole jsou sledovány teoretické aspekty, kde jsou vysvětleny pojmy ekonomický růst a rozvoj. Součástí této kapitoly je také historický vývoj teorií. Na historii navazuje moderní teorie růstu, která se pojí s významnými jmény, jako například Harrod a Domar či Robert Solow. Jejich modely jsou základem pro zkoumání ekonomického růstu dodnes. Následně je pozornost věnována determinantům ekonomického růstu, kde jsou zmíněny nejen přímé faktory ekonomického růstu, ale současně i fundamentální, neboli základní faktory. Závěr první kapitoly je zaměřen na kulturu, jakožto jednoho z fundamentálních faktorů ekonomického růstu, kterému je věnována tato bakalářská práce.

Předmětem druhé kapitoly jsou výsledky empirických prací jak zahraničních, tak českých autorů. Empirická část je zaměřena na postoje a hodnoty náboženských subjektů. Dále je zmíněna otázka sekularizace či obecná otázka kultury a ekonomického růstu. V této části je současně sledovaná problematika religiozity ve spojitosti s ekonomickým růstem nebo vztahem mezi religiozitou a inovacemi. S odkazem na Maxe Webera se autoři v empirických pracích při studiu vlivu kultury na ekonomický růst zabývají otázkou hodnot a postojů jednotlivých kultur, které jsou aproximovány náboženstvím.

Třetí část bakalářské práce je zaměřená na vlastní deskriptivní a komparativní analýzu ekonomických postojů ve vybraných protestantských, muslimských a katolických zemích. K analýze je využíváno celosvětové výzkumné šetření – World Values Survey. V rámci katolických a protestantských zemí jsou zvoleny státy jen z evropského kontinentu, neboť katolické a protestantské náboženství přenesené na jiné kontinenty může

být ovlivněno původními náboženstvími. Do vzorku byly vybrány státy na základě dominantního náboženství v dané zemi, což znamená, že se k danému náboženství hlásí více než 50% obyvatel. Konkrétně bude analyzováno dvanáct postojů, kterým teoretická či empirická literatura připisuje pozitivní nebo negativní vliv na ekonomický růst. Hodnoceny budou například postoje týkající se důvěry, práce, daní či žen. Kritérium pro zvolení jednotlivých dotazníkových otázek bylo ekonomické hledisko.

1 Kultura v teoriích ekonomického růstu a rozvoje

Často kladenou otázkou spojenou s hospodářským růstem je, proč jsou některé země tak chudé a některé tak bohaté. Většinou směřujeme spíše k zemím chudým a ptáme se, jaký je důvod zaostalosti a chudoby těchto zemí.

Těmito otázkami se zabývá ekonomie jako vědní disciplína od svého počátku. Vznikla tak celá řada teorií, které se snaží vysvětlit příčiny těchto problémů a stanovit determinanty ekonomického růstu a rozvoje.

1.1 Vymezení pojmu ekonomický růst a rozvoj

Ekonomický růst představuje dlouhodobý makroekonomický pohled a je úzce spjat s životní úrovní obyvatel. Pro ekonomický růst je důležitý růst potenciálního produktu, který se zvyšuje růstem zásoby kapitálu, růstem množství užití práce nebo v důsledku zlepšování technologií. Z toho vyplývá, že hlavním zdrojem ekonomického růstu je akumulace kapitálu, růst populace a technický rozvoj. Důležité však je, že potenciální produkt musí růst rychleji než počet obyvatel, aby docházelo k růstu produktu na obyvatele (Kadeřábková, 2003).

Samuelson a Nordhaus (1991, s. 852) definují ekonomický růst takto: *„Z formálního hlediska ekonomický růst představuje zvýšení potencionálního GDP. Použijeme-li pojem hranice produkčních možností, můžeme znázornit ekonomický růst jako posun této hranice severovýchodním směrem (tj. nahoru a vlevo).“*

Jurečka (2013) popisuje ekonomický růst jako výsledek změn dostupných výrobních faktorů a změn v intenzitě využití. Dále dělí ekonomický růst na extenzivní a intenzivní, přičemž extenzivní růst je zapříčiněn zvyšováním počtu obyvatel nebo také zvyšováním množství využití půdy či surovinového bohatství. Intenzivní je naopak založen nikoliv na zvyšování množství, ale na zvyšování účinnosti výrobních faktorů.

Pokud mluvíme o ekonomickém rozvoji, máme tím na mysli širší pojetí ekonomického růstu. Ekonomický rozvoj souvisí s historickým hlediskem, které ovlivňuje postupný rozvoj ekonomiky. Dále se jim rozumí také sledování rozvoje kvalitativních prvků. Můžeme zde zahrnout také to, do jaké míry jsou uspokojeny společenské potřeby. Neodmyslitelnou roli ekonomického rozvoje hraje čas, který znázorňuje vývoj ekonomiky. Na základě času můžeme hodnotit nebo porovnávat danou situaci. Rozvoj lze chápat jako postupné vyvíjení ekonomického systému nebo jako nepřetržitý vývoj, avšak nespějeme

k předem určenému cíli, naopak se v čase přizpůsobujeme a měníme (Varadzin a kol., 2004).

1.2 Historický vývoj teorií ekonomického růstu

Ekonomické myšlenky se rodily již v antickém Řecku či Římě, kde myšlení bylo spíše nacionalistické. Naopak v Evropě byla feudální společnost založena na univerzálních křesťanských hodnotách. Hovoříme o době mezi 1. až 11. stoletím, kdy šlo o učení církevních otců. Již v této době se rodily myšlenky o soukromém vlastnictví, obchodu nebo o negativním postoji k lichvě. Náboženství silně ovlivňovalo myšlení lidí zejména ve vztahu k vlastnictví. Ideálem se stávalo společné vlastnictví, bylo však akceptováno i soukromé. Tomáš Akvinský uvažoval o soukromém vlastnictví jako nutnosti, jelikož soukromé vlastnictví je v ohledu na motivaci nejvíce efektivní pro hospodářskou činnost. Církev byla pro křesťany jakási instituce, která se stávala autoritou a odtud se rovněž rodila myšlenka silného státu (Sojka, 2010).

Myšlenky o ekonomickém růstu se rodily již v době merkantilistů. Velkého uznání se dostalo u muže jménem Bernard de Mandeville, který působil v Anglii, původem byl však Holanďan. Byl toho názoru, že zvyšováním spotřeby se zvyšuje také poptávka, která dále podněcuje podnikání, výrobu nebo obchod. Z důvodu toho se na spotřebu¹ nemůžeme dívat jako na čistě soukromé hledisko, ale právě naopak na hledisko, které přináší prospěch celé zemi. Tímto byly nabourány předsudky soukromého a veřejného zájmu (Holman, 2005).

V rozporu s merkantilisty byli fyziokraté, kteří reprezentovali klasickou politickou ekonomii. Na rozdíl od merkantilistů prosazovali omezený zásah státu do ekonomiky, který spatřovali ve snižování daní, což umožní menší zátěž soukromých subjektů a společně přínos optimálních výsledků pro ekonomiku. Významným klasikem byl Adam Smith, který vnímal dělbu práce jako motor ekonomického růstu. Dále je autorem známého výroku „neviditelná ruka trhu.“ Myšlenka spočívá v individuálním zájmu, který v konečném výsledku prospívá celé společnosti (Kotlán, 2012). Dalším představitelem politické ekonomie byl Thomas R. Malthus, který je znám pro svou populační teorii. Vysvětluje, že růst obyvatel je rychlejší než dostupné zdroje obživy, čímž se postupem času dostaneme k nedostatku potravin.

¹ v době merkantilistů negativní faktor

Dalo by se říci, že na Malthuse navazoval Ricardo teorii o ekonomickém růstu. Akumulaci a zisky spatřoval jako nutnost pro ekonomický růst, protože při snižování zisků, dochází ke snižování akumulace a v důsledku toho, ke snížení ekonomického růstu. Hlavním důvodem, dle Ricarda, je vlastní hospodářský rozvoj. Tím jak roste ekonomika, roste i populace a současně se zvyšují tlaky na půdu. S tímto je spojena zvyšující se potřeba potravin, což vede k obdělávání méně kvalitní půdy nebo k růstu investic do půdy, což je charakteristické klesajícími výnosy. Výsledkem je tak zvyšování ceny potravin, společně také zvyšování nominálních mezd při daných reálných mzdách (Sojka, 2010).

Naproti fyziokratům, kteří se zabývali zejména otázkou ekonomického růstu (populační teorie, akumulace kapitálu) stáli marginalisté s odlišným zaměřením. Věnovali se spíše otázce alokace omezených zdrojů, než dlouhodobým otázkám ekonomického růstu. Dalším rozdílem je ústřední postava klasiků, což byl kapitalista naproti spotřebiteli u marginalistů. Tímto se mění myšlení této skupiny (Holman, 2005).

Další významným směrem v ekonomické vědě bylo Keynesiánství. Tento směr se neshodoval s klasiky v otázce neviditelné ruky trhu, naopak byl pro viditelnou ruku trhu. Zastával teorii intervencionalismu, to znamená, že stát hraje významnou roli v ekonomice, kterou svými zásahy ovlivňuje (Holman, 2005). Později se například Roy F. Harrod a Evsey D. Domar snažili propojit keynesiánské prvky s růstovou teorií. Na výsledky jejich zkoumání pak navázali postkeynesiánsky zaměřením ekonomové, což vzbudilo značnou pozornost v rámci moderní teorie ekonomického růstu (Filipová, 2005).

1.3 Moderní teorie ekonomického růstu

Vývoj teorie růstu můžeme spojit s Adamem Smithem, který spojoval růst s dělbou práce, akumulaci kapitálu a technologickým pokroku. Poukázal také na důležitost stabilního právního rámce a ochrany vlastnických práv pro fungování neviditelné ruky trhu. Dále vysvětlil, jak se mohou chudé země prostřednictvím svobodného mezinárodního obchodu přiblížit zemím bohatším.

Moderní teorii však započali R. Solow a T. Swan, prostřednictvím svého modelu, nazýván většinou jako neoklasický model nebo Solowův model, který se stal základem pro zkoumání ekonomického růstu dodnes. Tento model byl založen na kapitálové akumulaci, což bylo v pojednání některých ekonomů klíčové pro ekonomický růst, zejména v období průmyslové revoluce. Neoklasický model předpokládá dva exogenní faktory – tempo růstu technologického pokroku a míru růstu obyvatelstva. Původ technologického pokroku však zůstává neobjasněn. Kapitálem se rozumí jen fyzický, to

znamená, že jde o stroje, budovy a podobně. Na závěr se předpokládá dosažení stálého stavu ekonomiky, zvýšení tohoto stavu je dlouhodobě možný jen za předpokladu technologického pokroku (Frait, 2004).

Model je rovněž založen na vzájemnosti mezi úsporami, akumulací kapitálu a ekonomickým růstem. Pozornost modelu je zaměřena na úspory, které generují zdroje pro tvorbu kapitálu neboli akumulaci kapitálu. Díky akumulaci kapitálu směřujeme k ekonomickému růstu a růstu životního standardu. Jak již bylo řečeno, ekonomika dosáhne stálého stavu a to tehdy, když se úspory na obyvatele rovnají úsporám na rozšíření kapitálu. V rámci Solowa modelu je však technologický pokrok dostupný pro všechny země. Proto se předpokládá, že všechny země by měly směřovat ke stejné úrovni průměrné produktivity práce a společně také ke stejné životní úrovni. Proto by i chudší země měly v dlouhodobém období dostihnout země bohaté, tím že mají vyšší tempo růstu produktu na hlavu. V závěru by tudíž mělo platit, že všechny ekonomiky dosáhnou stejné úrovně a tempa růstu průměrné produktivity (Mach, 1995).

Poté po dobu delší než třicet let ekonomové ztratili zájem o růstovou teorii a odklonili se spíše k řešení problematiky cyklu, inflace nebo nezaměstnanosti. To vše, však nebylo zapříčiněno pouze z důvodu sentimentálnosti či trendem směřujícím ke zkoumání ekonomiky z krátkého pohledu. Hlavní příčinou se stal fakt, že neexistovalo dostatečné množství dat, se kterými by se dalo pracovat v rámci růstových modelů.

Pokud přejdeme k hodnocení neoklasického modelu, je těžké objasnit, zda je tato teorie vhodná nebo ne. Teoreticky vzato můžeme říci, že model prakticky růst nevysvětluje. Hlavní důvodem je předpoklad, že ve stálém stavu dosáhneme růstu důchodu na obyvatele prostřednictvím technologického pokroku, který je však v tomto modelu exogenní. Proto je jediným závěrem skutečnost, že růst existuje. I přesto však ze Solowa modelu můžeme vyvodit, proč roste životní úroveň v některých ekonomikách. Výslovnou odpovědí je zvyšující se zásoba kapitálu nebo produktivita faktorů. Pokud bychom však chtěli vědět, jaký je důvod ekonomického růstu některých zemí, tak odpověď není jednoznačná (Frait, 2004).

Do 90. let 20. století se ekonomové zaměřovali spíše na makroekonomickou politiku, zejména na rozpory keynesiánců či monetaristů na hospodářský cyklus. V popředí stály problémy s nezaměstnaností nebo inflací, a snaha čelit jim pomocí ekonomických nástrojů. Celkově vzato, ekonomové se soustředili spíše na určení nominální veličiny v krátkém a středním období. Postupem času se, ale začali zabývat spíše reálnými

veličinami zejména však růstovými teoriemi, které poměrně dlouho stály v pozadí. Zájem se oživil hlavně v otázce endogenizace faktorů růstu. Ekonomové usilovali o včlenění technologického pokroku do modelu dlouhodobého ekonomického růstu tak, aby byl uvnitř tohoto modelu. Nová teorie růstu se snaží doplnit či rozšířit teoretický rámec Solowa modelu, tak aby se dlouhodobý ekonomický růst stal endogenní - dlouhodobý ekonomický růst vzniká vlivem endogenních faktorů růstu. Jako průkopníka této teorie můžeme jmenovat prof. Paula M. Romera, který ve svém článku z roku 1986 interpretoval základní rysy nové růstové teorie. Dalším významným jménem v této oblasti je také R. E. Lucas, který rovněž ve svém článku přispěl svými poznatky. Mnoho další autorů však tuto teorii taktéž rozvíjí, příkladem může být J. R. Barro nebo G. Becker (Mach, 1995).

Sestavení stávajícího modelu probíhalo ve dvou fázích, v první fázi se jednalo o doplnění neoklasického růstového modelu. Pozornost stála na straně měření či pojetí kapitálu. Oproti předešlému modelu se mezi kapitál zařazuje jak fyzický, tak lidský kapitál a společně s ekonomickým rozvojem nemusí být shledána klesající tendence. Růstem se rozumí přenos znalostí mezi výrobci a externality z lidského kapitálu, což v konečném důsledku zamezí klesající výnosy z akumulovaného kapitálu. Druhá fáze se pak zabírala výzkumem a vývojem a nedokonalou konkurencí. Endogenní pokrok je proto účinkem výzkumu a vývoje a předpokládá nedokonalou konkurencí. V tomto případě však nemusí platit pareto-optimální výsledek, protože otázka dlouhodobého růstu závisí na vládní politice, což může být míra zdanění, stanovené zákony, podpora vzdělávání anebo ochrana vlastnických práv, v neposlední řadě i regulace zahraničního obchodu (Varadzin a kol., 2004).

Jak už bylo řečeno hlavní změnou stávajícího modelu oproti předešlému je komplexnost kapitálu. Předešlá teorie zahrnovala jen fyzický kapitál, který vytvářel zisky a úroky vlastníkům hmotného kapitálů. Nová teorie růstu navíc počítá i s kapitálem lidským, což jsou znalosti či dovednosti, které narůstají prostřednictvím vzdělávání a zvyšováním kvalifikace. Proto zde platí, že výnosy z rozsahu v zásadě nemusí být nutně klesající. Vyšší podíl kapitálu na důchodu je dán také předpokladem pozitivních externalit kapitálu. Nové myšlenky jsou všeobecně zakomponovány do zásoby znalostí. Obecně jsou však nové znalosti výsledkem investic do výzkumu a vývoje. Nemůžeme proto zapřít jejich pozitivní efekt na produktivitu firem, jelikož nemohou být zcela skrývány a nekonečně patentovány. Poslední rozdílným předpokladem je endogenní technologický pokrok, který je přímo zabudován do modelu a je výsledkem investic do znalostního

kapitálu. Proto mnohem lépe vysvětluje trvalý růst některých ekonomik a rozdíly mezi nimi (Varadzin a kol., 2004).

1.4 Determinanty ekonomického růstu

Mezi faktory ovlivňující ekonomický růst dle Holmana (2002) patří:

- Přírodní zdroje

Jedním ze základních faktorů ekonomického růstu jsou přírodní zdroje, které tento růst podporují, zejména v závislosti na jejich množství. Je nutné prosazovat myšlenku trvale udržitelného růstu, to znamená, že nedojde k úplnému vyčerpání zdrojů. Na druhé straně zdroje, které jsou neobnovitelné, tudíž je s nimi potřeba opatrně zacházet, jsou chráněny velice spolehlivým cenovým systémem. S růstem spotřeby a úbytkem neobnovitelných zdrojů roste jejich vzácnost, která se dále odráží v cenách a jejich vyčerpávání naopak klesá nebo dochází k záměně za méně vzácné přírodní zdroje.

- Akumulace kapitálu

Akumulace kapitálu neznamena jen výroba kapitálových statků, ale rovněž investice do vzdělání a výzkumu. S tímto je spojen také technologický pokrok, který vyžaduje potřebné znalosti nebo nutné zařízení bez kterých by se výzkumné ústavy neobešly. Z toho vyplývá, že technologický pokrok je úzce spjat s akumulací kapitálů.

- Nové technologie

V poslední době ve světě dochází k intenzivnímu rozvoji nových technologií, jak informačních tak telekomunikačních, které mají významný vliv na ekonomický růst. Ekonomové se tak snaží prosadit myšlenku větší angažovanosti v oblasti investic do nových pokrokových technologií.

- Společenský systém

Jak bylo již zmíněno, společenské instituce významně podněcují ekonomický růst, jedná se zejména o soukromé vlastnictví. Soukromé vlastnictví má přímý vliv na motivaci lidí. Aktivita vznikající při rostoucí motivaci zvyšuje důchody, které se dále promítnou ve zvyšujících se úsporách, což je počátek akumulace kapitálu a společně tak i hospodářského růstu. Společenský systém tak utváří podmínky pro respektování a ochranu soukromého vlastnictví. Existují názory, které naznačují, že úspěch některých zemí tkví ve specifické kultuře² a společenském systému.

² Jedná se zejména o asijské země, jako je Japonsko, Jižní Korea, Tchaj-wan. Kultura těchto zemí se od Západu výrazně liší.

Dle Varadzina a kol. (2004), je kultura dalším aspektem ekonomického růstu. Kultura však není považována za samotný faktor jako takový, nýbrž se pojí s realizací znalostí a schopností. Dále jsou zde zahrnuty kodexy jednání nebo náboženství. Školský systém zde hraje také svou roli, zejména z hlediska podpory vědy a techniky.

Acemoglu (2007) rozděluje determinanty ekonomického růstu na přímé a fundamentální. Mezi přímé zahrnuje fyzický a lidský kapitál, dále technologický pokrok. Mezi fundamentální pak patří štěstí nebo náhoda, geografické podmínky, instituce a kultura.

Štěstí nebo náhoda je faktor, který není dán objektivními příčinami.

Geografie se pojí s veškerými geografickými, fyzickými či ekologickými faktory, a každý jednotlivec se stává součástí těchto faktorů. Geografie ovlivňuje ekonomický růst prostřednictvím kvality půdy, která současně působí na produktivitu zemědělství. Přírodní zdroje také přispívají k ekonomické vyspělosti, například mohou ulehčit proces industrializace v podobě klíčových zdrojů³ potřebných k tomuto procesu. V neposlední řadě můžeme zmínit také klimatické podmínky, které přímo ovlivňují produktivitu nebo postoje k práci uvnitř dané země. Významným faktorem je také životní prostředí nebo zeměpisná poloha.

Institucemi rozumíme veškeré zákony, pravidla, předpisy či politiky, které stimulují ekonomické dění a současně podněcují investice do technologií či kapitálu. Instituce se od štěstí a geografie liší v možnosti volby. Je pravdou, že zákony či předpisy nemusí být určeny všemi jednotlivci, nakonec jsou však tyto zákony a zásady volbou vybraných členů společnosti. Pokud tito členové rozhodnou je změnit, pak je mohou změnit. A pokud jsou instituce fundamentálním faktorem, které určují ekonomickou výkonnost, pak mohou být reformovány pro dosažení lepších výsledků.

Posledním nepřímým faktorem je kultura, kterou se budeme samostatně zabývat v další kapitole (Acemoglu, 2007).

1.5 Kultura jako faktor ovlivňující ekonomický růst

Kulturou je podle Acemoglu (2007) myšlena víra, hodnoty a preference, což jsou klíčové faktory ekonomického chování jednotlivců. Kultura může mít vliv na ekonomickou výkonnost ze dvou pohledů. Prvním je ochota jednotlivců ke kompromisu nebo spotřebě. A prostřednictvím těchto determinantů může kultura ovlivňovat pracovní

³ uhlí či železná ruda

rozhodnutí, strukturu trhu, výši úspor nebo také ochotu k akumulaci fyzického či lidského kapitálu. Druhým pohledem je míra spolupráce mezi jednotlivci, která se pojí s důvěrou, což může výrazně ovlivnit celkovou produktivitu. Kultura může hrát významnou roli při vysvětlování rozdílů v ekonomické vyspělosti a výkonnosti jednotlivých zemí.

Každá společnost může být něčím odlišná, ať už je to rozdíl v kultuře, hodnotách, zkušenostech, či v náboženství. Kultura je některými sociálními vědci chápána jako faktor určující preference a přesvědčení jednotlivců i společnosti a proto hraje klíčovou roli ve formování výkonu ekonomiky.

Weber poukázal na významnou spojitost mezi kulturou a ekonomickým rozvojem. Tvrdil, že počátek industrializace v západní Evropě je spojen s kulturním faktorem, jako jsou protestantské reformace nebo vzestup kalvinismu. Vhodným příkladem může být Anglie, která pokročila nejdále ze všech národů světa ve třech důležitých faktorech a to, ve zbožnosti, obchodě a svobodě. Weber také zdůrazňoval, že zbožnost v Anglii, tedy protestantismus, byl hnací silou pro kapitalistický rozvoj. Protestantismus je založen na tvrdé práci, šetrnosti a úspoře. Mnoho historiků tvrdí, že nejen kapitalismus ale také proces hospodářského růstu a industrializace je úzce spojen s kulturním a náboženským přesvědčením.

Existuje také významná spojitost mezi institucemi a kulturou, která v obou případech spočívá v ovlivňování jednotlivců, a společně jsou důležitými stimuly. Avšak je zde také rozhodující rozdíl. Zatím co instituce jsou pod kontrolou společnosti, v tom smyslu, že jednotlivci mohou prostřednictvím přerozdělování, zákonů, ústavy nebo politik významně ovlivnit instituce, kultura je celek přesvědčení, který se vyvíjí v čase mimo přímou kontrolu (Acemoglu, 2007).

Rodrik (2015) ve své knize poukazuje na skutečnost, a ztotožňuje se tak i s názory jiných sociálních vědců, že ekonomika je izolovaná a zjednodušená ve smyslu ignorace kultury, historie a dalších oblastí. Tato kritika číší zejména z faktu, že ekonomika je soubor modelů, které nejsou spjaty s ideologickými předpoklady a vedou k jedinečnému závěru. Současně uvádí, že na ekonomii nemůžeme pohlížet jako na vědu, která nám přináší univerzální vysvětlení nebo jakýsi předpis, bez ohledu na kontext. Sociální život je příliš různorodý, na to aby byl vtlačen do určitého omezeného rámce.

1.5.1 Institucionální ekonomie

Vnímání potřeby institucí začalo sílit od 90. let 19. století. Tvůrci současně kritizovali ignoraci úlohy institucí u neoklasiků. V USA byla tato reakce značně viditelná,

proto zde vznikl nový sociálně ekonomický směr nazýván institucionálníismus, který v americkém ekonomickém myšlení v meziválečném období sehrával svou roli (Sojka, 2010). Tvůrci tohoto směru poukazovali na to, že: *Instituce hrají zásadní roli při utváření ekonomického chování lidí i při dosahování ekonomické výkonnosti, a že se instituce samy v čase mění.*“ (Holman, 2005, str. 316).

Sitárková (1981) označuje institucionálníismus jako „protipól“ všech teorií, které v té době existovaly. Tato teorie rovněž zahrnuje negativní postoj k imperialistickému stádiu kapitalismu. Dále kritika směřovala také na německou historickou školu, která se zajímala o minulost, zatímco přítomnost nechávala v pozadí. A proto u všech teoretiků, kteří se k tomuto směru hlásili, se společným znakem stala kritika. Zkoumání teoretiků spočívalo zejména v mechanismu vlastnictví, moci monopolistických korporací nebo konfliktech týkajících se ekonomického zájmu, ale také v koncentraci výroby či kapitálu. Důvodem zkoumání těchto oblastí bylo vnímání nedostatků u předcházejících teorií. Evoluce se stala základním východiskem pro ekonomický život. Institucionálníismus tak vychází ze dvou teoretických vymezení. První hledisko se zabývá sociální psychologíí, zatím co druhé hledisko spíše sociálně právními záležitostmi⁴. Hlavní myšlenkou však sehrávalo vnímání společnosti, která se vyvíjí v konkrétních institucích, nikoliv dle ekonomických zákonů. Z toho vyplývá, že hlavní aktéři shledávali odmítavý přístup k existenci ekonomických zákonů.

Institucionálníismus nabýval dvojích podob, původní „starý“ americký institucionálníismus se rozvíjel od 90. let 19. století do 2. světové války, na který navazoval neoinstitucionálníismus. Je charakteristický odmítáním neoklasické ekonomie z toho důvodu, že ve své teorii nezahrnovali institucionální kulturní či politické faktory. Druhá podoba tohoto směru je nová institucionální ekonomie, která se rozvíjí od konce 60. let 20. století, v této době si už neoklasikové ekonomové uvědomovali, že instituce hrají významnou roli a je nutné jim věnovat potřebnou pozornost, zejména jejich zkoumáním (Holman, 2005).

Instituce obecně zahrnují tři důležité prvky, které je tvoří. Za prvé, na rozdíl od geografie, která stojí mimo lidskou kontrolu, jsou instituce vytvořeny člověkem. Instituce jsou vytvořeny vlastní volbou společnosti. Za druhé instituce omezují jednotlivce, což sice nemusí být zásadní, protože jakýkoliv zákon může být porušen, jakákoliv regulace může být ignorována. Avšak prostřednictvím politiky, předpisů a zákonů je zde zpětně možnost

⁴ chování společnosti při různých právních úkonech

trestu, zatímco jiní mohou být naopak odměňováni, což má přirozeně výrazný vliv na chování. A s tímto se pojí třetí faktor. Omezení směřující na jednotlivce vzájemně působí na spolupráci a současně vytváří podněty (Acemoglu, 2007).

Dalším pojmem v rámci institucionální ekonomie je americký institucionalismus, se kterým je spojeno mnoho významných teoretiků, jako je například Thorstein Veblen, John M. Clark nebo John R. Commons. Doba společně vyžadovala čím dál tím vyšší nároky na integraci sociálních věd v současné ekonomii. Ústřední postavou by měl být člověk spojen se sociálními institucemi, právními i neformálními⁵. Dále je vyžadováno pochopení pro kolektivismus a nutnost zásahu státu do ekonomiky (Mlčoch, 2005).

Německá historická škola výrazně ovlivnila utváření amerického institucionalismu, ekonomických aspektů a empirických dat v čase. Jak již bylo zmíněno, teoretikové spíše odmítali přístup historické školy z toho důvodu, že ustrnuli v minulosti a nebrali v úvahu budoucnost. Tuto teorii ovlivnila rovněž Darwinova evoluční teorie, proto můžeme v institucionální ekonomii zaznamenat biologické a analogické prvky, zejména v rámci vývoje institucí a přizpůsobování (Liška a kol. 2011).

Institucionální zákony rovněž vycházejí z filozofických a psychologických poznatků, šlo o rozvoj osobnosti, vliv prostředí a učení, což se dále odráželo ve zkušenostech. Osvědčené zkušenosti se postupem času mění v návyky, a vzniká tak systém konvencí nebo správného jednání, který se mění v zákony.

Američtí instucionalisté předpokládali, že každý zákon má svůj význam jen v určitých podmínkách a jen v rámci vybraných institucí. Nutnost spatřovali ve sbírání co nejreálnějších dat a empirie, což jim napomůže k následné hypotéze (Liška a kol. 2011).

Dále se v 60. letech 20. století začala rozvíjet škola nové institucionální ekonomie, avšak neucelenější se stala až v 80. letech. Opět se zde jedná o skutečnost, že neoklasická ekonomie značně ignorovala instituce. V 60. letech došlo k povšimnutí neoklasických teoretiků, že k tomu opravdu dochází, avšak svých teorií se nechtěli zcela vzdát. I přesto, došlo k doplnění tradiční neoklasické ekonomie. K rozšíření teorie u neoklasiků docházelo prostřednictvím daného institucionálního prostředí. Chybou však byla skutečnost, že toto prostředí dále nezkoumali. Obecně je ale známo, že instituce se mění v čase i v prostoru současně s politickými změnami, změnami vlastnických práv nebo technickým pokrokem, což se výsledně projevuje v chování subjektů ekonomiky. Tímto tato škola docílila závěru,

⁵ zvyky, ustálené chování lidí

že je nutné sledovat, jaký vliv má soubor společenských pravidel na chování ekonomických subjektů (Holman, 2005).

Nová institucionální ekonomie se pojila také s myšlenkami Adama Smithe, který věnoval pozornost a zdůrazňoval nutnost stabilního právního rámce a pro funkčnost neviditelné ruky trhu, ochranu vlastnických práv (Frait, 2004).

Dále je nutné zmínit jméno Ronald H. Coase, který je známý pro svou tezi později nazývanou jako Coasův teorém. Než přejdeme k podstatě teorému, vysvětlíme si pojem transakce a transakční náklady. Transakce je ústředním pojmem v institucionální ekonomii, který vyplývá z jednání mezi účastníky prostřednictvím směny či transakce v rámci smluvních vztahů. Transakce se nemusí vyskytovat pouze jednorázově, ale také příležitostně nebo opakovaně. Příkladem takové opakované transakce může být převod peněz z účtu na účet. Výsledkem těchto činností nebo obecně vzato provozu ekonomického systému, jsou pak transakční náklady (Mlčoch, 2005).

Předpokladem teorému je volná převoditelnost vlastnických práv a neexistence transakčních nákladů. Celková teze spočívá v soukromém vyjednávání, avšak v systému nulových transakčních nákladů. Vyjednáváním pak docílíme uzavírání takových dohod, které povedou k pareto-optimálním⁶ výsledkům bez ohledu na původní rozdělení vlastnických práv.

Douglass C. North je teoretikem, který klade důraz na historii, která je determinantem pro vývoj institucí. Současné instituce a ideologie proto vysoce ovlivňují společenské změny. Ve své práci důkladně popisuje instituce, a sám připisuje větší důraz neformálním institucím a organizacím. Jak již z textu vyplývá, North dělí instituce na formální a neformální.

Formální instituce jsou tvořeny zákonem, právní rámec tak upravuje ekonomické chování jednotlivců. Patří zde ekonomické instituce, které definují vlastnické práva nebo regulují směnu. Politické instituce pak utvářejí pravidla politického dění, jako jsou volební cykly nebo pravidla pro fungování politických stran. Bezesporně, je vliv formálních institucí na efektivitu chování jednotlivých subjektů v ekonomice značný i přesto, že dochází k regulaci prostřednictvím výše zmíněných institucí.

Neformální instituce tvoří zvyky, tradice, zásady jednání a chování, což můžeme označit jako kulturu v dané společnosti. Součástí jsou společensky přenášené informace,

⁶ Je to stav ve společnosti, kdy nemůžeme dosáhnout lepšího postavení, aniž by se postavení někoho jiného zhoršilo. Dalo by se proto říct, že je to jakýsi rovnovážný stav ve společnosti.

kteřé tuto kulturu tvořít. Instituce obecně ovlivňují jednání a přesvědčení jednotlivců v ekonomice a utvářít jejich očekávání i preference, což upevňuje institucionální prostředí a určité chování se stává předvídatvé. Je nutné, aby instituce zajistily rovný přístup k ekonomickým zdrojům, což vypovídá o jejich kvalitě. Společně musí bránit podvodům v rámci konkurenčního chování mezi subjekty a morálnímu hazardu. Kvalita institucí rovněž určuje úroveň konkurence a vymezuje výrobní i transakční náklady.

Pokud instituce tvořít jakési pravidla hry, tak organizace a podnikatelé představují hráče, kteří se těmito pravidly řídí. Organizace jsou skupiny tvořené jednotlivci ovlivněné vyvíjejícím tlakem institucí, které vznikly díky příležitostem, které tyto instituce poskytují. Organizace se dělí na ekonomické, kde patří podniky či banky dále politické, což jsou například politické strany a následně také společenské a vzdělávací (Liška a kol., 2011).

Voight (2008) se zabývá otázkou, jakou roli hrají instituce v rámci ekonomického růstu a rozvoje. Obecně můžeme říci, že čím nižšími náklady jsou transakce zatíženy, tím více se zvyšuje příjem jednotlivců a rovněž se zvyšuje počet transakcí, proto se zvyšuje také výsledná úroveň blahobytu. Autor vnímá kvalitu institucí ve schopnosti snižovat nejistotu. Čím více bude pro jednotlivce předvídatelné chování ostatních, tím víc bude ochoten uvažovat a plánovat v delším období, příkladem může být uskutečnění investic.

Hospodářský růst může mít souvislost také s ekonomickou svobodou, což je měřitelné pomocí indexu ekonomické svobody (Economic Freedom Index). Tento index vytvořili významní ekonomové jako je například Milton Freedman nebo již jmenovaný Douglass C. North. Index spočívá v předpokladu, že díky větší nebo rostoucí svobodě dochází k většímu růstu, což nás opět vede k závislosti na kvalitě institucí. Vlastnická práva mohou být totiž ovlivněna různými státními akty. Příkladem mohou být stanované ceny, množstevní předpisy nebo omezení zahraničního obchodu v neposlední řadě také výše daní. V důsledku přímého měření, které nemohlo být zcela uskutečněné, se studie vydala oklikou a měřila nepřímě. Vycházela z předpokladu, že tam kde se nachází rozsáhlá demokratická práva, tam musí být značná svoboda. „Demokracie“ se stala jakousi proměnnou pro ekonomickou svobodu. Nemůžeme však jednoznačně říci, že tato proměnná má na svobodu přímý vliv (Voight, 2008).

2 Kultura a ekonomický růst v empirické literatuře

Kultura jako faktor ekonomického růstu, se postupem času dostává do povědomí ekonomů či vědců čím dál tím více, a stává se tak předmětem zkoumání, buďto samostatně nebo společně s jinými vědními disciplínami. Landes (2004) se ve své knize zabývá kulturními faktory, ke kterým rozhodně patří a je stěžejním prvkem náboženství.

Již v období průmyslové revoluce se například Velké Británii dařilo nejlépe ze všech evropských zemí. Zásahu na tom měla nejen materiální vybavenost, ale současně i nemateriální hodnoty jako jsou kultura nebo instituce. Hodnoty a instituce jsou nám dosti známy, a proto je můžeme brát jako samozřejmost, ale tehdy představovaly odklon od starých norem, což se vyznačovalo určitým úsilím (Landes, 2004).

Landes (2004) ve své knize popisuje ideální společnost, kde by vše fungovalo jak má – tvorba nových technologií, předávání znalostí, odměňování dle zásluh, podpora individuálního či kolektivního podnikání, stabilní vláda, osobní svoboda a podobně. Dále však uvádí, že taková společnost by se tomuto ideálu nikdy nemohla dokonale přiblížit. Pokud bychom nebrali v úvahu neznalost, mluvili bychom o stroji, který je stoprocentně výkonný, ale navržen bez ohledu na historii, osud a rozmanitou lidskou povahu. Příkladem mohou být země východní Asie nebo vyspělé západní průmyslové státy, které ovládá korupce, nedokonalost vlády nebo snaha o soukromé obohacení.

Hamplová (2009) se ve svém článku zabývá vztahem religiozity a ekonomickým jednáním. Zdůrazňuje, že soudobé podvědomí o kultuře, v rámci sociálních a ekonomických věd, nabývá většího významu při vysvětlování rozdílu v oblasti ekonomického rozvoje, demokratizaci, korupci nebo politické stabilitě. Jde o období devadesátých let, kdy převažuje pozornost vědců k hodnotám jako celku, hodnotové orientaci nebo také k normám a přesvědčením. Země se stejnou ekonomickou politikou se nemusí nutně vyznačovat stejnými výsledky, proto by kultura ve smyslu hodnot či přesvědčení neměla být opomíjena. Vhodným příkladem může být ekonomická a politická transformace posttotalitních zemí bývalého sovětského bloku.

Podotýká, že pro Webera se stal klíčový pojem tzv. „duch kapitalismu“ neboli mentalita, která je spojená s vyděláváním většího a většího množství peněz, avšak v této souvislosti také zavrhování všech spontánních radostí života. Není to již jen o uspokojování materiální potřeb, ale ziskem se pro člověka rozumí jakýsi smysl života.

Weber se také zabýval vztahem mezi evropskými katolíky a protestanty, především však německými. Vyšší pozornost u protestantů směřovala k vedoucím pozicím, a co se kapitálu týče, tíhli spíše k technickým či ekonomickým oborům. Naopak katolíci upřednostňovali humanitní studia nebo drobná řemesla. Max Weber byl proto přesvědčen, že se mezi těmito náboženskými subjekty nachází jistá rozdílnost, která není náhodná a odráží se v odlišné mentalitě těchto subjektů (Hamplová, 2009).

Otázka náboženství sice pro Webera nebyla ústřední, avšak důležitou roli hrála při formování moderní kapitalistické společnosti. Náboženství pro něj bylo jakousi nezávislou proměnnou, která ovlivňovala až už stát jako celek nebo ekonomiku či politiku nebo jiné sociální oblasti. Ke svému bádání si vytvořil tzv. ideální typy, na základě určitého sociálního jednání a prostřednictvím této badatelské konstrukce se snažil analyzovat klíčové prvky. Ve své práci o Protestantské etice a duchu kapitalismu zdůrazňoval, že moderní kapitalismus je založen na úvahách o rentabilitě, podnikání i životě, což vnímal jako odraz kalvínské teologie. Proto na tuto teorii upřel svou pozornost a snažil se ji odhalit a vysvětlit. Rozhodně si avšak nemyslel, že moderní kapitalismus je založen pouze na teologickém základě. Diskuse o tom, zdali měl Weber pravdu nebo ne, jsou aktuální dodnes. Existují články na toto téma, kdy najdeme vyhraněné tábory příznivců či odpůrců.

Weber rovněž hledal spojitost mezi náboženstvím a ekonomickým životem dané kultury. Chtěl zjistit, jak se tyto dva aspekty navzájem ovlivňují. Při výkladu se opřel o židovství, které mělo k rozvíjení ekonomické aktivity údajně nejbližší. Otázkou k zamyšlení však byla skutečnost, že i přes obchodního a hospodářského ducha, se židé téměř vůbec nepodíleli na rozvoji moderního kapitalismu. Dle Webera byla základní příčina v charakteru židovského národa a náboženství. Formování tohoto národa se vyznačovalo značnou izolací a uzavřeností před okolním světem. Jednotlivci v této společnosti se tak přirozeně přimykají k sobě. Dle Webera zbožný Žid nemůže překonat určité hranice podnikání, z důvodu nepřipustného chování, které je v tomto společenství nezákonné (Nešpor, 2007).

Charakter náboženství ovlivňoval také přístup zastánců daného náboženství k určité sociální vrstvě. Není to však myšleno ve smyslu, že se dané náboženství přiklání pouze k jisté sociální vrstvě, protože by tento krok bránil v šíření náboženství. Weber však vidí v jednotlivých skupinách náboženství příslušníky, kteří dané náboženství zformovali a přikládají mu určité charakteristické rysy. Proto se náboženské systémy mohou lišit v odlišné hospodářské morálce. Příkladem může být křesťanství, které bylo založeno na

městských sociálních vrstvách a společně tak nejpřirozeněji přijímalo moderní myšlenky (Nešpor, 2007).

Guiso, Sapienza a Zingales (2002) se ve své práci zaměřili na hodnoty a postoje, které mají přímý dopad na ekonomický život a snažili se zjistit, zda má kultura aproximovaná náboženstvím na tyto hodnoty a postoje vliv.

Náboženství chápou jako jeden z aspektů, který ovlivňuje společenský život, a proto předpokládají, že může mít vliv na ekonomickou výkonnost. Ve své práci zkoumají, jaký postoj zaujímají náboženské subjekty k určitým otázkám.

Autoři došli k závěru, že věřící lidé více důvěřují druhým, více důvěřují také vládě, mají menší sklony k porušování zákonů a věří ve spravedlnost trhu. Jsou však více netolerantní a v ohledu k ženám jsou konzervativní. Obecně platí, že ateisté jsou přesvědčeni o přesném opaku než věřící. Jsou více tolerantní, avšak méně důvěřují vládě a policii. K ženám mají kladnější postoj. Co se týče zákonů, mají větší sklon k tomu je porušit. Na rozdíl od nábožensky založených lidí do trhu nekládají tolik důvěry. Jednou výjimkou ateistů je větší důvěra k jiným lidem. Zvláštním poznatkem je skutečnost, že důvěra v ostatní je spíše ovlivněna náboženskou aktivitou než náboženskou výchovou. To znamená, že aktivní náboženské subjekty se mohou lišit v postavení k určitým otázkám, od náboženských subjektů, kteří jsou v náboženském duchu pouze vychováváni.

Vzájemný vztah mezi náboženstvím a postavením k trhu je mnohem více komplexní. Obecně vzato nábožensky založení lidé mají tendenci více podporovat trh (Luigi Guiso, Paola Sapienza a Luigi Zingales, 2002).

Podobnou problematikou se zabývá Filipová (2012). Cílem práce bylo zjistit, do jaké míry se odlišují protestanti od ostatních náboženských subjektů v otázce hodnot a postojů, které mají vliv na ekonomické chování jednotlivců a tím na ekonomický růst. Analýza se dělí do dvou částí. V první části je zkoumán celkový dopad náboženského vyznání jednotlivců 71 zemí s využitím dat z World Values Survey. V druhé části se zabývala rozdílností v hodnotách a postojích mezi katolíky, protestanty, pravoslavnými a muslimy v rámci zemí s dominantním postavením katolíků, protestantů, pravoslavných a muslimů. Uvádí hodnoty a postoje, které jsou považovány za důležité pro hospodářský rozvoj v teoretické a empirické literatuře. Předpokládá se, že pozitivní dopad na ekonomiku zaujímá: obecná důvěra, tolerance, respekt, spořivost, tvrdá práce, odhodlání nebo poctivost. Naopak nepotismus, korupce či nízká důvěra v instituce jsou nejčastějšími

aspekty, které mají negativní dopad na hospodaření státu. Analýza také zahrnuje postoj k trhu, jelikož postoje podporující trh pozitivně ovlivňují i ekonomický růst.

V první části analýzy bylo zjištěno, že se protestanti nevyznačují významnými rozdíly oproti ostatním náboženským subjektům v 5 z 12 zkoumaných postojů. Rozdíl byl zaznamenán v otázce obecné důvěry, toleranci a respektu vůči ostatním, spořivosti, postavení ke svobodě podniků a nerovnosti příjmů. Překvapivé výsledky se objevily v otázce obecné důvěry, jelikož tento postoj úzce souvisí s hospodářskými výsledky, a je nejvíce spojován s protestanty. V případě analýzy ostatních hodnot a postojů není dokázáno, že se protestanti vyznačují lepšími postoji v souvislosti s ekonomickými výsledky. Co se týče tvrdé práce, za méně důležitou ji považují židé poté hinduisté a po nich pak protestanti. Taktéž rozhodnost je výrazně nižší u muslimů než u hinduistů a u lidí bez vyznání. Nejvíce v souladu s předpoklady je postoj k daňovým podvodům. K tomuto jevu se nejnížší měrou hlásí židé, katolíci a lidé bez vyznání. Postoj k přijímání úplatků je pak nejméně podporován u katolíků a nevěřících. Muslimové, pravoslavní a hinduisté upřednostňují státní vlastnictví na místo soukromého. V souvislosti se ženami jsou pak nejkonzervativnější muslimové.

Obecně protestanti nevykazují známky silnějších postojů směřujících k hospodářskému růstu než u ostatních náboženství. V závěru tedy nebylo potvrzeno, že se protestanti⁷ vyznačují významnějšími hodnotami a postoji, které jsou prospěšné pro ekonomiku. Socio-demografické faktory z analýzy vyšly téměř v souladu s předpoklady (Filipová, 2012).

Filipová společně s Bednaříkem (2009) zkoumají, jaký má náboženství, politický režim a lidský kapitál dopad na ekonomický růst. Pro svůj výzkum zvolili odlišný přístup, aby dokázali vzájemnou závislost proměnných se záměrem poukázat na specifickou stránku ekonomického rozvoje. Ekonomický rozvoj v souvislosti s náboženstvím sledují také v otázce sekularizace a rovnosti práv. Využívají dvou hypotéz. První hypotéza -HDP na obyvatele, které je určeno na základě úrovně technologického pokroku, je ovlivněno náboženstvím a politickým režimem. Druhá hypotéza staví na vztahu mezi HDP na obyvatele a vzděláním, úrovní vzdělání a politickým režimem.

Deskriptivní analýza prokázala vzájemný vztah mezi vzděláváním, ekonomickým růstem, politickým režimem a náboženstvím. Je evidentní, že vzdělávání, jakožto významná součást lidského kapitálu, společně s fyzickým kapitálem a technologickým

⁷ ve srovnání s jinými náboženskými subjekty

pokrokem patří mezi hlavní zdroje ekonomického růstu. I tak, by měl být prosazován rostoucí zájem o vzdělání, který dále rozvíjí ekonomiku. Vzdělávání je pravděpodobně motivačním faktorem již od ekonomické industrializace. Vzdělávání a ekonomický rozvoj jsou ovlivňovány politickým režimem a náboženstvím, což dále určuje institucionální prostředí. Nejvyššího vzdělání a ekonomické úrovně dosahují demokratické země. Pozitivní vliv demokracie spočívá v zajištění svobody, vlastnickém právu, což podporuje podnikání a konkurenci a tím i ekonomický růst. Hospodářský rozvoj následně vyžaduje větší počet kvalifikované pracovní síly a vzdělaných obyvatel. Vzdělané osoby pak dále ovlivňují politickou situaci, tím že se aktivně zapojují do politických záležitostí a vyžadují tak svobodu a rovná práva.

Dále výsledky ukazují, že demokratický systém je úspěšný zejména v křesťanských zemích. Prvním důvodem může být proces sekularizace, který byl započat mnohem dříve v křesťanských zemích než u jiných náboženství. Druhým důvodem je podpora rovného práva a překlad Bible do mezinárodních jazyků v období reformace. Znalost Tóry je pak známkou vyššího vzdělání s pozitivním efektem na demokracii a ekonomický rozvoj. Naopak muslimské země, kde islám výrazně ovlivňuje práva a politický režim, jsou obvykle autokratické s nízkou úrovní vzdělání a ekonomickým rozvojem. Výsledky tak naznačují, že u náboženství, kde byl podporován demokratický režim a současně zde proběhl také proces sekularizace (s dělením světské a církevní moci), mají pozitivní vliv na hospodaření státu. Vzdělané obyvatelstvo pak dále pozitivně podporovalo demokratický režim. Nicméně z tohoto výkladu rozhodně nemá vyplývat skutečnost, že je islám zdrojem ekonomické zaostalosti v muslimských zemích. Záměrem Filipové a Bednaříka (2009) není zdůrazňovat pozitivní účinek protestantské etiky na ekonomický rozvoj. Autoři se však ztotožnili s argumenty T. Kurana (2004) a J. Rubina (2008), kteří prosazují názor, že islámské právo tvoří neadekvátní instituce, které jsou zodpovědné za nízkou životní úroveň v muslimských zemích.

Noland (2003) je naopak zastáncem názoru, že islám není brzdou ekonomického růstu a přiklání se spíše k jeho nepříznivým historickým událostem.

V celosvětovém měřítku se muslimové vyznačují jako relativně chudý národ. V zásadě platí, že existuje institucionální vazba mezi ekonomickými islámskými praktikami a náboženstvím. Někteří autoři charakterizují islám jako nepříznivé náboženství pro ekonomický růst. Islámský svět byl však v 10. století více rozvinutý než západní Evropa, která situaci dohnala zhruba v 17. nebo 18. století. Islám se proto v dlouhodobém

měřítka vyvíjel jak rychlým tak i pomalejším růstem. Pomalejší vývoj se projevil také v období islámského dobývání a expanze do Evropy.

Noland uvádí nutnost teologického zlomu, podobný protestantské reformaci, což by mohlo změnit situaci mezi relativně úspěšným a neúspěšným vývojem. Dalším problémem byl tradiční systém muslimského vzdělávacího systému. Stavěl na „omezených“ zdrojích informací, spíše než učit jednotlivce využít svůj vlastní úsudek nebo rozhodnout co je dobré, podle vlastního uvážení. Dle Webera byla muslimská společnost založena kočovnými bojovníky, kteří se mezi sebou vyznačovali silnou loajalitou. Islám stejně jako jiná náboženství mají mnoho aspektů, které lze zkoumat a způsob výkladu u různých autorů se liší. Noland (2003) se tudíž neztotožňuje s interpretací negativního dopadu islámu na ekonomický rozvoj.

Guiso, Sapienza a Zingales (2006) se rovněž zabývali kulturou, přesněji však preferencemi ve spojitosti s ekonomickým výstupem. V práci byl sledován odlišný přístup katolických Němců a původních Američanů v USA, a to navzdory podobnosti životních podmínek. Podstatné rozdíly se projeví ve struktuře vlastnictví půdy, zemědělských postupech, výběru plodin a porodnosti. Němečtí katolíci téměř nikdy neprodávali svou půdu a měli v průměru více dětí. Z toho důvodu pěstovali plodiny více náročné na pracovní sílu, aby zaměstnali své potomky. Američané shledávali zemědělství jako byznys, častěji kupovali a prodávali své pozemky. Pěstovali plodiny méně náročné na pracovní sílu, zejména kukuřici, což souviselo s nižší reprodukcí. Je zvláštní, že zatímco Američané se stávali více výdělečnými, němečtí katolíci takovýto profit nevykazovali po více než století, kvůli vyšší porodnosti. I přesto, že má kultura na tuto situaci významný vliv tato skutečnost stále přetrvávala.

Barro a McCleary (2003) ve své práci zkoumají předpoklad ekonomického růstu ve spojitosti s tzv. religiozitou. Do vzorku bylo vybráno 51 zemí, které jsou v průměru bohatší a více křesťansky založené. Do převážně muslimských zemí zařadili Bangladeš, Malajsií, Pakistán a Turecko. Dále jsou zde zařazeny země s východními náboženstvími, včetně buddhismu. Jde o tyto státy: Čína, Hong Kong, Japonsko, Jižní Korea, Singapur, Tchaj-wan a Thajsko. Do analýzy zahrnuli individuální informace z šesti mezinárodních průzkumů v letech 1981 a 1999.

Autoři se v oblasti analýzy náboženství a ekonomického růstu zaměřili na otázky týkající se náboženské účasti nebo víry. Dále na celostátní faktory jako jsou ekonomické

nebo demografické proměnné, vládní politiku a instituce související s náboženstvím nebo také otázkou o dodržování hlavního náboženství v zemi.

Došli k závěru, že pro zvolené náboženské víry má zvyšující se návštěvnost náboženských institucí negativní dopad na ekonomický růst. Naopak čím vyšší je náboženské přesvědčení, tím je vyšší předpoklad ekonomického růstu. Domnívají se, že čím silnější je náboženská víra, tím více se stimuluje růst ekonomiky, jelikož pomáhá zachovat chování jednotlivců, které zvyšuje produktivitu. Pro rozšíření studie zkoumali také vazby mezi náboženskou vírou, individuálním chováním a hodnotami, což je poctivost, šetrivost, pracovní etika nebo postoj k cizincům. Autoři se domnívají, že vyšší návštěvnost náboženských institucí má negativní dopad na ekonomiku v důsledku využívání zdrojů náboženského sektoru. Vyšší docházka do kostelů nebo modliteben však nemá čistě negativní dopad na ekonomický růst, tento efekt závisí na tom, do jaké míry zvýšení návštěvnosti vede k silnějšímu přesvědčení jednotlivců, což naopak růst podporuje (Barro a McCleary, 2003).

Bénabou, Ticchi a Vindigni (2015) zkoumají vztah mezi religiozitou a inovacemi na individuální úrovni v rámci pěti vln World Values Survey (1980-2005). Využívají jedenáct ukazatelů určující postoj k inovacím – postoje vůči vědě a technologiím, nové myšlenky oproti starým, nebo také postoj k změnám či riziku. Dále byla zjišťována návštěvnost náboženských institucí nebo vyznání. Došli k závěru, že vyšší religiozita je téměř jednotně a velmi významně spojena s méně příznivým postojem k inovacím. Autoři se domnívají, že si tato souvislost zaslouží více pozornosti, a proto se v další práci chtějí této tématice více věnovat.

Souvislosti náboženství a vzdělávání se věnuje Daniel M. Hungerman (2011), který zjišťoval dopad dosaženého vzdělání na náboženství, na základě kanadských školských zákonů. Došel k závěru, že čím je vyšší úroveň vzdělání, tím se náboženská účast snižuje. Současně také zjistil, že každý dodatečný rok vzdělání vede k poklesu o čtyři procentní body v pravděpodobnosti, že se jedinec bude hlásit k nějakému náboženskému vyznání.

Friesen a Ksiazkiewicz (2014) poukazují na spojitost mezi náboženským a politickým přesvědčením. Svým výzkumem se snaží ukázat, že politika a náboženství tvoří oddělené, ale příbuzné přesvědčení a že se mezi nimi nachází vzájemná souvislost. Autoři dále uvažují, jak náboženské postoje ovlivňují politické rozhodování.

Campante a Yanagizawa-drott (2015) se zabývají ekonomickými dopady náboženských praktik v kontextu s dodržováním ramadánu, tedy jednu z nejznámějších

praktik muslimů. Zkoumány jsou dvě výzkumné otázky a to, jestli má ramadán negativní dopad na růst produkce a jestli zvyšuje duševní pohodu mezi muslimy. Společně výsledky ukazují, že náboženské praktiky, chování a přesvědčení jednotlivců mohou negativně ovlivnit ekonomickou výkonnost. Na druhou stranu v této souvislosti došli také k názoru, že se zvyšuje spokojenost, duševní pohodlí a pocit štěstí mezi muslimskými občany. Dodržování půstu je dále spojeno s nabídkou pracovních sil a s rozhodnutím o volbě povolání.

Pokud muslimové pocítují větší štěstí při dodržování ramadánu z toho důvodu, že pracují méně, proč si jednoduše nezvolí cestu menšího pracovního zatížení, aniž by je k tomuto vedl jakýkoliv stimul? Autoři chtějí naznačit, že náboženské praktiky mohou zlepšit ekonomické výsledky skrze vlastního sebeovládání. Jednotlivci například mohou prodloužit půst nebo si zvolit menší pracovní zátěž, učinit takový krok jsou však ochotní v závislosti na rozhodnutí ostatních, nejspíše v důsledku tvrdého konkurenčního boje na trhu práce.

Co se týče sekularizace, z českých autorů se této otázce věnuje také Loužek (2007). Cílem jeho příspěvku je předložit české ekonomice jakýsi náčrt ekonomie náboženství.

Ekonomie náboženství je směr, který rozbírá vliv současného společenského vývoje na náboženství. Řeší se otázka, zda dochází k sekularizaci v tom smyslu, že se lidé přestávají hlásit k náboženskému vyznání. Ukazuje se tak, jak náboženství reálně funguje a jak se utváří nabídka a poptávka na náboženském trhu nebo také jak konfesní pluralismus ovlivňuje rozhodování jednotlivců.

Jeho příspěvek je rozdělen do tří částí. V první části se věnuje náboženstvím v rámci historie Adama Smithe. V druhé části analyzuje hypotézu sekularizace. V třetí části pak rozebírá modely náboženského chování, v otázce alokace času na náboženské aktivity a investice do náboženského kapitálu.

Hypotézou sekularizace se zabývali zpočátku spíše v sociologii, kde se stala součástí modernizační teorie. V rámci této teorie je vysvětleno, že religiozita u jednotlivců klesá, což bylo hodnoceno na základě návštěvnosti kostela a náboženskými vírami. Výrok o sekularizaci je stále sporný a některými je zpochybňován. Problémem také může být skutečnost, že sociologové neuznávají náboženství jako tržní fenomén. Nedbají na nabídkové faktory a spíše se zaměřují na poptávkový posun preferencí. Otázkou je, do jaké míry můžeme sekularizaci vysvětlit poptávkovými či nabídkovými faktory.

Loužek se přiklání k názoru, že hypotéza sekularizace je neopodstatněná. Náboženská účast v evropských zemích za poslední dvě století sice klesla, ale na jiných světadílech buďto stoupá nebo se drží stále na vysoké úrovni. Náboženský trh může být ovlivňován buďto poptávkou (preference) po náboženských službách nebo nabídkou, což je konkurence mezi církvemi. Hospodářský růst a modernizace může zvyšovat náklady lidského času. Na druhou stranu snižování spotřeby náboženských služeb nemusí nutně znamenat i pokles náboženského přesvědčení. Autor se také zmiňuje o náboženské regulaci, která negativně ovlivňuje religiozitu, naopak náboženský pluralismus je spojen s častější návštěvností kostelů a pevnější víře. Nejlepší podmínky pro náboženství však tvoří otevřený trh a svobodná konkurence mezi církvemi.

Nešpor (2007) ve své knize uvádí, že na sekularizační tezi začalo být nahlíženo jako na čistě evropskou záležitost. Ve Spojených státech však došlo taktéž k oddělení světské moci od církevní a zbožnost u jednotlivců zůstávala stále stejně silná a zaujímal stejný silný veřejný význam. Proto uvádí, že se stále více autorů přiklání k názoru, že vývoj náboženství v Evropě není univerzální proces, ale naopak výjimka, jejíž význam byl nadhodnocen.

Minárik (2013) se ve svém příspěvku věnuje oblasti ekonomie a náboženství, jeho cílem je předložit jakýsi přehled současného bádání v rámci této tematiky. Poukazuje na skutečnost, že české a středoevropské podmínky přináší mnoho možností ke zkoumání. Rovněž připomíná, že snaha zahraničních autorů, při popisu situace v postkomunistických zemích, naráží na jakousi bariéru neznalosti či nepochopení místních podmínek. A proto zdůrazňuje, že domácí autoři mají značnou výhodu při popisování situace v této oblasti.

Ve své práci probírá konkrétní příklady, které jsou aplikovány na ekonomii náboženství v postkomunistickém regionu. Podotýká, že náboženství postkomunistických zemí je v mnoha ohledech specifické. Zejména v otázce sekularizace. Dále uvádí dva následující příklady z oblasti náboženské ekonomie.

První pohled je věnován náboženské participaci v postkomunistických zemích, spojen s náboženskou aktivitou v souvislosti s ekonomickými faktory. V rámci střední a východní Evropy je zkoumán vývoj trhu po roce 1989 a podáván výklad změn v náboženské participaci. Naopak v zahraniční literatuře panuje společný postoj, že po pádu komunistického režimu v zemích východního bloku nastává náboženské oživení. V následujícím období je však sledován spíše postupný pokles účasti na náboženských

aktivitách. Teorie sekularizace se zabývá úpadkem religiozity v důsledku modernizace. Pro porozumění přistupujeme ze strany nabídky a poptávky.

Při vysvětlení změny poptávky můžeme sledovat několik faktorů. Snaha komunistických režimů spočívala nejen v industrializaci, modernizaci, ale také v úsilí omezovat náboženství a nahradit ho ateistickou ideologií. Z toho vyplývá, že v tomto období panoval jistý pokles existenční bezpečnosti, jednalo se zejména o země bývalého Sovětského svazu (Minárik, 2013).

Pokud se podíváme na stranu nabídky, pak sledujeme konkurenci mezi náboženskými institucemi. V tomto ohledu se efekt sekularizace vyznačuje nedostatečnou konkurencí⁸ mezi těmito institucemi a vede ke snižování kvality nabízených služeb. Přesným opakem nedostatečné konkurence je zvýšení konkurence, které by mělo vést k náboženskému oživení. Důležitou zmínkou je také fakt, že po roce 1989 náboženství ztratilo svého významného konkurenta, což byl státem propagovaný ateismus.

Empirické výzkumy ohledně teorie nabídky, však nepodávají jednotné výsledky. Autor ve své práci nepřisuzuje korelaci mezi náboženskou participací a konkurencí na náboženských trzích. Proto udává alternativní pohled na tuto problematiku. Rozhodování člověka vzhledem k alokaci času mezi náboženskou účastí, volným časem a prací, závisí také na věku a výši mzdy. Autor uvádí, že se zvyšováním věku se zvyšuje i náboženská účast. S rostoucí mzdovou sazbou se naopak náboženská účast snižuje, a zobrazuje tak náklady obětované příležitosti. Dále uvádí několik faktorů, které mohly přímo ovlivnit náboženskou participaci. V důsledku pádu komunismu došlo k hospodářskému propadu a výrazně se tak snížila životní úroveň obyvatel. Současně docházelo k poklesu reálných mezd, společně se snižováním zaměstnanosti. Rozhodování jednotlivce o náboženské účasti bylo ovlivněno právě těmito dvěma faktory. Náboženská účast proto v prvním období mohla růst, z důvodu nižších alternativních nákladů. Následující ekonomický růst, růst zaměstnanosti a reálných mezd, by se měl projevit poklesem participace⁹ náboženských subjektů. Empirické výsledky se shodují s faktem, že snižování návštěvnosti bohoslužeb je ovlivněno zaměstnáním (Minárik, 2013).

⁸ nedostatek konkurence může být důsledkem státních regulací

⁹ pravděpodobnost častější náboženské participace se může snižovat také vlivem vyššího příjmu

3 Analýza ekonomických postojů v protestantských, katolických a muslimských zemích

V této části práce je provedena deskriptivní a komparativní analýza ekonomických postojů v protestantských, katolických a muslimských zemích.

V analýze je využíváno dat z celosvětového výzkumného šetření, které se nazývá World Values Survey. WVS není jen statistické šetření, ale také globální seskupení vědců, kteří zkoumají měnící se hodnoty a přesvědčení jednotlivců v čase, což má následně dopad na společenské i politické dění. Šetření bylo zahájeno již v roce 1981 a v současnosti tvoří šest vln výzkumu až do roku 2014. WVS se skládá z národně reprezentativních průzkumů a zahrnuje téměř 100 zemí, které obsahují zhruba 90% světové populace. Informace jsou získávány na základě dotazníků nebo také rozhovorů, ve kterých jsou zkoumány postoje a hodnoty jednotlivců. Celkově šetření obsahuje a využívá výsledky zhruba 400 tisíc respondentů. Data jsou získávány z celého světa, to znamená, že zahrnují jak bohaté tak chudé země v celosvětovém kulturním měřítku. WVS je jeden z klíčových projektů pro vědce, politiky, sociology, ekonomy nebo také studenty, kteří využívají tyto informace pro své analýzy týkající se ekonomického rozvoje, demokratizace, náboženského vyznání či rovnosti pohlaví. Rovněž světová banka využívá tyto informace pro vysvětlení vazby mezi kulturními faktory a ekonomickým rozvojem.

Do vzorku byly vybrány státy na základě dominantního postavení daného náboženství v zemi, dle Filipová (2009). V analýze jsou zahrnuty země katolické – Polsko, Slovensko a Španělsko; země protestantské – Finsko, Švédsko, Norsko; a muslimské – Írán, Egypt, Jordán a Turecko. Celkový vzorek zahrnuje téměř 14 tisíc respondentů z daných zemí. Vybrané katolické a protestantské země jsou záměrně jen z evropského kontinentu, neboť katolické i protestantské náboženství přenesené na jiné kontinenty je většinou silně ovlivněno a promícháno s původními náboženstvími.

V této analýze je zvolena vlna 2005-2009, pro srovnání také vlna 1995-1999 u katolických a protestantských zemí. Pro srovnání v čase u muslimů, je zvolena vlna 2000-2004, jelikož zastoupení muslimských zemí je započato až od této vlny.

Obecná důvěra

Vyšší míra důvěry může obecně zvyšovat hospodářské výsledky a pozitivně se projevovat také v oblasti investic. V mnoha společnostech je důvěra nedostatkovým faktorem. Například pro podniky míra důvěry určuje jejich pověst. Důvěra u jednotlivců se dále přelévá z ekonomiky a práce do společnosti. Také určuje míru napětí nebo naopak harmonie v místě, kde žijí.

Otázka v dotazníkovém šetření zní: Myslíte si, že můžete většině lidem důvěřovat nebo je naopak potřeba být při jednání s nimi velice opatrný?

Z výsledku vidíme, že ve vlně 2005-2009 nejmenší míru důvěry zaujímají muslimské země. Drtivá většina obyvatel těchto zemí se přiklání ke skutečnosti, že je nutné být velice opatrný při jednání s lidmi (84,0%). Vedle nich stojí katolické země, které se od muslimských liší jen malou měrou u nedůvěřivosti (78,4%). Můžeme si však všimnout, že obyvatelé v protestantských zemích jsou rozhodně více důvěřiví než v ostatních sledovaných zemích. Valný počet (65,7%) odpovídá kladně, a to tak že většině lidem můžou věřit. V porovnání s vlnou 1995-1999, u katolických zemí se výsledek téměř neliší, avšak u protestantských zemí došlo k nárůstu důvěry z 56,8% na 65,7%, což je v tak krátké době výrazný rozdíl. Ve vlně 2000-2004 u muslimských zemí, nebyla tato dotazníková otázka zahrnuta.

Tab. 3.1 Obecná důvěra

	Katolické země 2005-2009	1995- 1999	Protestantské země	1995- 1999	Muslimské země 2005-2009
Většině lidem mohu věřit	18,5 %	20,7 %	65,7 %	56,8 %	15,5 %
Je potřeba být velice opatrný	78,4 %	75,7 %	32,3 %	40,7 %	84,0 %
Chybějící	0,1 %	*	*	*	*
Nezodpovězeno	0,3 %	*	1,4 %	*	0,1 %
Nevím	2,6 %	3,7 %	0,7 %	2,5 %	0,3 %

Zdroj: World Values Survey, vlastní zpracování

Pocit štěstí

Pocit štěstí je velice významným psychologickým faktorem, určující spokojenost lidí a duševní pohodu. Je to jedna z klíčových potřeb v životě, která se vyznačuje například uspokojením potřeb důležitých pro jednotlivce. Naopak nízká míra pocitu štěstí, může vést k depresím nebo jiným psychologickým poruchám. Současně se však psychická pohoda projevuje ve zdraví tělesném, naopak pocit nespokojenosti a deprese mohou vést k nemocem, které jsou pro ekonomiku zcela nevýhodným faktorem. Pocit štěstí u jednotlivců může vést také k morálnějšímu chování.

Otázka v dotazníkovém šetření zní: Po zvážení všech okolností, můžete říci, že jste velmi šťastný, docela šťastný, ne moc šťastný nebo nešťastný?

Co se týče první odpovědi, nejvíce šťastnými se cítí obyvatelé protestantských zemí (36,4%). U katolických a muslimských zemí není výsledek tak zřetelný. Na druhou stranu hned u druhé odpovědi – „docela šťastný“, dosahují katolické země (69,4%) hned za nimi muslimské (63,2%) a protestantské (58,5%). U druhé odpovědi dosahují výsledky nejvyšších hodnot, z toho plyne, že žádná z vybraných skupin nemůže zcela potvrdit opravdový pocit štěstí.

Důvodem může být celkový blahobyt v zemi, který se odráží v uspokojení potřeb a následném pocitu štěstí. Avšak docela šťastnými se cítí téměř stejným procentem všechny zvolené náboženské subjekty. Důležitou roli zde může hrát otázka, co danému jednotlivci postačí k tomu, aby byl šťastný. Tyto hodnoty se mohou u lidí velice lišit v závislosti na životních podmínkách, osobních prioritách a zvycích.

Celkově vzato, v součtu se nejméně šťastných jedinců nachází v muslimských zemích (16,6%). Co se týče předchozí vlny, nesledujeme velké rozdíly, avšak je pravdou, že se zde nachází drobný procentuelní rozdíl u jednotlivých odpovědí. Ve vlně, zvolené pro muslimské země se tato otázka neobjevila v dotazníkovém šetření.

Tab. 3.2 Pocit štěstí

	Katolické země 2005-2009	1995- 1999	Protestantské země 2005-2009	1995- 1999	Muslimské země 2005-2009
Velmi šťastný	17,3 %	17,0 %	36,4 %	31,0 %	19,8 %
Docela šťastný	69,4 %	65,3 %	58,5 %	62,2 %	63,2 %
Ne moc šťastný	9,8 %	15,1 %	4,4 %	5,1 %	13,4 %
Nešťastný	1,6 %	2,0 %	0,6 %	0,9 %	3,2 %
Nezodpovězeno	0,2 %	*	0,1 %	*	0,4 %
Nevím	1,6 %	0,6 %	0,1 %	0,8 %	0,1 %

Zdroj: World Values Survey, vlastní zpracování

3.1 Postoje vztahující se k daním a úplatkům

Ospravedlnitelné: daňové podvody

Daně jsou jeden z nejdůležitějších příjmů státního rozpočtu, tvoří tak důležitou součást politiky státu. Krácení daní nastává, pokud jednotlivec prostřednictvím podvodu, nečestnosti nebo vyhýbáním se nezaplatí částku daně, což samozřejmě negativně ovlivňuje ekonomiku. Krácení daní spadá do šedé ekonomiky, která rozhodně nepatří k pozitivním faktorům v ekonomickém vývoji.

Úplatky jsou další neoprávněnou výhodou a formou korupce, což je dalším negativním faktorem pro ekonomiku.

Otázka v dotazníkovém šetření zní: Myslíte si, že krácení daní je vždy ospravedlnitelné, nikdy není ospravedlnitelné nebo něco mezi těmito odpověďmi na základě škály 2-9? Kdy u hodnoty dvě se přikláníte k odpovědi nikdy a u hodnoty 9 se spíše přikláníte k odpovědi, vždy.

U všech zkoumaných náboženských subjektů je zcela zřejmý vyhraněný názor, nejvíce proti krácení daní jsou muslimské země (74,3%). Trochu odlišný postoj mají pak katolické země (57,2%) a protestantské země (52,8%). Je tudíž zřejmé, že tento typ podvodného chování není podporován v rámci sledovaných subjektů. I přesto u katolických a protestantských zemí můžeme vidět nevyhraněný názor v podobě odpovědi číslem 5. To znamená, že těchto 6% jednotlivců v katolických zemích a 5,1% v protestantských zemích, není zcela přikloněno k jednoznačné odpovědi. U muslimských

zemí je však výsledek nižší (2,6%). Dále můžeme sledovat změnu například ve vlně 2005-2009 a 2000-2004 pro muslimské země, kdy došlo k poklesu u odpovědi „nikdy“.

Tab. 3.3 Ospravedlnitelné: daňové podvody

	Katolické země 2005-2009	1995- 1999	Protestantské země 2005-2009	1995- 1999	Muslimské země 2005-2009	2000- 2004
Nikdy	57,2 %	59,0 %	52,8 %	50,0 %	74,3 %	82,6 %
2	11,5 %	10,9 %	19,9 %	13,3 %	9,4 %	4,4 %
3	8,1 %	7,4 %	10,1 %	12,1 %	4,8 %	3,2 %
4	4,5 %	4,4 %	4,0 %	5,8 %	2,7 %	1,7 %
5	6,0 %	5,4 %	5,1 %	5,2 %	2,6 %	2,7 %
6	3,3 %	3,6 %	2,2 %	3,9 %	1,2 %	1,0 %
7	2,5 %	2,6 %	1,7 %	2,8 %	1,1 %	0,8 %
8	1,6 %	1,8 %	1,8 %	2,5 %	1,0 %	0,6 %
9	0,7 %	1,3 %	0,6 %	0,8 %	0,7 %	0,3 %
Vždy	1,1 %	2,1 %	1,1 %	2,8 %	1,6 %	1,0 %
Chybějící	0,6 %	*	0,5 %	*	0,15 %	*
Nezodpovězeno	2,8 %	*	0,1 %	*	0,1 %	0,4 %
Nevím	2,7 %	1,4 %	0,3 %	0,7 %	0,4 %	1,3 %

Zdroj: World Values Survey, vlastní zpracování

Ochota platit vyšší daně pro zvyšování blahobytu státu

Otázka v dotazníkovém šetření zní: Byl byste ochotný platit vyšší daň pro zvýšení blahobytu státu?

Z toho důvodu, že na tuto dotazníkovou otázku neodpovídaly všechny zvolené státy, v následující tabulce máme pouze ty země, které reprezentují jednotlivá náboženství. Španělsko reprezentuje katolíky, Norsko protestanty a Turecko muslimy. Ve všech vybraných státech se jednotlivci k danému náboženství hlásí z více než 80%.

Můžeme si všimnout, že u muslimů jejichž reprezentativním státem je Turecko, se z více jak poloviny (64,7%) přiklání k názoru, že jsou ochotni platit vyšší daně pro větší blahobyt státu. Průměrem odpovědi „ano“ je 48,6 % to znamená, že pod průměrem se nachází katolíci (36,4%), které reprezentuje Španělsko. Většina katolíků a protestantů se

přiklonila k odpovědi – „ne“. U protestantů, které zastupuje Norsko, je však odpověď procentuelně téměř shodná.

Tab. 3.4 Ochota platit vyšší daně pro zvyšování blahobytu státu

	Španělsko	Norsko	Turecko
Ano	36,4 %	44,9 %	64,7 %
Ne	50,4 %	54,3 %	29,6 %
Chybějící	0,2 %	0,5 %	*
Nezodpovězeno	1,1 %	1,3 %	1,6 %
Nevím	11,9 %	3,1 %	4,1 %

Zdroj: World Values Survey, vlastní zpracování

Ospravedlnitelné: přijímání úplatků

Otázka v dotazníkovém šetření zní: Na základě následujících odpovědí uveďte, zda je přijímání úplatků ospravedlnitelné.

V případě přijímání úplatků je opět zřejmé, že drtivá většina v rámci všech sledovaných subjektů tuto skutečnost zcela nepodporuje. Nejvíce vyhraněnou skupinou jsou muslimské země (83,3%), hned za nimi katolické (74,7%) a poslední protestantské (70,0%). Významná procentuelní část stojí hned za odpovědí „nikdy“, což reprezentuje číslo 2 s nejvyšší měrou u protestantských zemí (13,8%).

Pokud tento dotazník srovnáme s výsledky u „krácení daní“, můžeme si povšimnout podobnosti zejména u muslimských zemí, které byly nejvyšší měrou proti krácení daní a současně jsou ještě vyšší měrou proti úplatkářství. U katolíků a protestantů je však negativní postoj k úplatkářství více zřejmý než u daňových podvodů. U předchozích vln si můžeme všimnout, že se všechny sledované subjekty větší měrou přikláněly k odpovědi „nikdy“. Je tedy možné, že s přibývajícím časem, v souvislosti s dalšími determinanty, bude tento výsledek měnit.

Tab. 3.5 Ospravedlnitelné: přijímání úplatků

	Katolické země 2005-2009	1995- 1999	Protestantské země 2005-2009	1995- 1999	Muslimské země 2005-2009	2000- 2004
Nikdy	74,7 %	79,9 %	70,0 %	78,7 %	83,3 %	93,1 %
2	8,4 %	8,3 %	13,8 %	8,9 %	7,6 %	1,9 %
3	4,5 %	2,9 %	6,6 %	5,6 %	3,0 %	1,1 %
4	2,7 %	2,3 %	2,6 %	2,0 %	1,4 %	0,7 %
5	2,5 %	1,7 %	2,9 %	1,7 %	1,3 %	0,8 %
6	2,4 %	1,2 %	1,2 %	1,2 %	0,7 %	0,3 %
7	1,4 %	0,7 %	1,1 %	0,4 %	0,6 %	0,1 %
8	0,6 %	0,6 %	0,8 %	0,4 %	0,7 %	0,1 %
9	0,3 %	0,4 %	0,1 %	0,2 %	0,4 %	0,1 %
Vždy	0,6 %	0,7 %	0,4 %	0,4 %	0,7 %	0,5 %
Nezodpovězeno	0,5 %	*	0,4 %	*	0,2 %	0,4 %
Nevím	1,4 %	1,3 %	0,2 %	0,4 %	0,1 %	0,7 %

Zdroj: World Values Survey, vlastní zpracování

3.2 Postoje vztahující se k práci

Práce je jeden z nejvýznamnějších faktorů, který je jednoznačně hnací silou ekonomiky. Produktivita práce je jeden z hlavních ukazatelů výkonnosti jednotlivých podniků a současně odrazem výkonnosti celé ekonomiky. Vykazuje míru využití výrobního faktoru práce a odráží se v ní také kvalita pracovníků. To znamená, že pozitivní postoj k práci je jednoznačně velice důležitým faktorem, který se dále odráží v tvorbě hrubého domácího produktu. Kvalitu produktivity práce však ovlivňuje mnoho aspektů.

Současně i soupeřivost nebo jinak řečeno konkurence se významně odráží ve zkvalitňování služeb, pestrosti nabídky a cenové relaci a v celkové iniciativě „být lepšími“. Soupeřivost, udržuje jedince ve střehu a dohání jednotlivce k tomu, aby byli produktivní a soustředění.

Soupeřivost

Otázka v dotazníkovém šetření zní: Myslíte si, že soupeřivost (konkurence) je zcela v pořádku, škodlivá nebo něco mezi těmito odpověďmi na základě škály 2-9? Kdy

u hodnoty dvě se přikláníte k odpovědi „zcela v pořádku“ a u hodnoty devět se spíše přikláníte k odpovědi „škodlivá“.

V následující tabulce si můžeme všimnout, že odpověď na danou otázku u vybraných subjektů není zcela jednoznačná. Muslimské země opět zauímají první příčku u první odpovědi (38,1%). Protestantské země se k otázce podpory soupeřivosti staví nejnížší měrou. V této tabulce jsou odpovědi velice rozložené, významné hodnoty se nachází uprostřed, to znamená u hodnoty „5“. Subjekty tak dávají najevo, že soupeřivost není zcela v pořádku, ale ani škodlivá, volí proto střední cestu. Co se týče škodlivosti konkurence, nejvíce ze všech subjektů se k této odpovědi přiklání katolické země.

Tab. 3.6 Soupeřivost (konkurence)

	Katolické země 2005-2009	1995- 1999	Protestantské země 2005-2009	1995- 1999	Muslimské země 2005-2009
Zcela v pořádku	13,0 %	18,2 %	12,3 %	16,1 %	38,1 %
2	9,9 %	10,6 %	16,4 %	13,8 %	15,1 %
3	16,3 %	15,3 %	24,2 %	24,2 %	12,5 %
4	12,7 %	11,0 %	17,8 %	16,9 %	8,3 %
5	19,9 %	15,5 %	14,6 %	15,8 %	10,3 %
6	6,4 %	6,6 %	5,8 %	4,5 %	4,6 %
7	5,4 %	4,5 %	3,9 %	3,4 %	2,8 %
8	4,7 %	5,3 %	3,1 %	2,9 %	2,7 %
9	2,2 %	3,0 %	0,7 %	0,8 %	1,4 %
Škodlivá	3,9 %	3,7 %	0,7 %	0,6 %	2,1 %
Chybějící	*	*	*	*	*
Nezodpovězeno	0,4 %	*	0,4 %	*	0,9 %
Nevím	5,2 %	6,7 %	0,1 %	1,0 %	1,1 %

Zdroj: World Value Survey, vlastní zpracování

Důležitost práce

Otázka v dotazníkovém šetření zní: Jak důležitá je pro Vás práce?

V rámci vlny 2005-2009 je práce nejvíce důležitá pro muslimské obyvatele (66,8%). Hned za nimi se nachází katolické země (53,1%) a poslední jsou protestantské země (48,7%). Protestantské země se sice vyznačují nejnížší měrou u první odpovědi, ale

nejvyšší měrou ze všech subjektů se přiklání k názoru, že práce je „docela důležitá“. Můžeme říci, že se v jednotlivých odpovědích nenachází významné rozdíly. Značně se však výsledky liší v ohledu na pohlaví. V rámci šetření WVS, se například v muslimských zemích k důležitosti práce přiklání 60,3% žen. Naopak u muslimských mužů je tento výsledek mnohem vyšší - 83,4%. Výsledky v rámci katolických a protestantských zemí nejsou tak značné jak u muslimských.

Jelikož tento typ otázky není obsažen ve vlně 1995-1999, v tabulce jsou obsaženy data pouze z výchozí vlny 2005-2009 a vlny 2000-2004 u muslimských zemí.

Na důležitost práce mohou subjekty nahlížet jako na povinnost v ohledu zabezpečení své rodiny, výsledky se mohou odvíjet na základě laxnosti či skutečnosti, zda má dotyčný povinnost živit svou rodinu z toho důvodu, že je jediným možným pracujícím ve své rodině. Odpovědi se mohou odvíjet taktéž v závislosti na dostupnost práce ve svém okolí.

Tab. 3.7 Důležitost práce

	Katolické země 2005-2009	Protestantské země 2005-2009	Muslimské země 2005-2009	Muslimské země 2000-2004
Velmi důležitá	53,1 %	48,7 %	66,8 %	71,6 %
Docela důležitá	35,7 %	41,0 %	21,4 %	17,9 %
Ne moc důležitá	5,7 %	5,7 %	8,3 %	6,1 %
Vůbec důležitá	4,5 %	3,2 %	3,3 %	3,4 %
Chybějící	0,1 %	1,1 %	*	*
Nezodpovězeno	0,2 %	0,2 %	0,2 %	0,6 %
Nevím	0,7 %	0,2 %	*	0,3 %

Zdroj: World Values Survey, vlastní zpracování

Postoj k získání peněz

Otázka v dotazníkovém šetření: Je správné získat peníze, aniž byste museli pracovat?

K souhlasu, který však negativně ovlivňuje ekonomiku, se přiklání obyvatelé islámských zemí (81,9%). Protestantské země zaujímají velice podobný výsledek jak u souhlasu, tak i u nesouhlasu. Souhlas v této otázce není zcela pozitivním faktorem, proto se jedinci hlavně v protestantských, ale také v katolických zemích vyznačují pozitivnějším

postavením, než jak je tomu u muslimských zemí a potvrzují tak skutečnost, že pokud si chtějí vydělat, musí k tomu vynaložit úsilí.

Tab. 3.8 Je správné získat peníze, aniž byste museli pracovat?

	Katolické země 2005-2009	Protestantské země 2005-2009	Muslimské země 2005-2009
Silně souhlasím	17,0 %	14,2 %	49,0 %
Souhlasím	32,3 %	27,9 %	32,9 %
Nerozhodně	18,2 %	21,3 %	6,5 %
Nesouhlasím	22,7 %	27,3 %	9,1 %
Silně nesouhlasím	6,4 %	8,7 %	1,8 %
Nezodpovězeno	0,3 %	0,4 %	0,6 %
Nevím	3,0 %	0,2 %	0,2 %

Zdroj: World Values Survey, vlastní zpracování

Postoj k práci vzhledem k volnému času

Otázka v dotazníkovém šetření zní: Souhlasíte se skutečností, že by práce měla být na prvním místě, i přesto že to znamená méně volného času?

Přednost práce před volným časem se největší měrou podílí u muslimských zemí (51,2%), kdy se přiklání k silnému souhlasu. Celkově se k souhlasu přiklání v součtu přes 80%. U katolických zemí tvoří součet přes 50% a u protestantských okolo 40%. Obyvatelé protestantských zemí volí spíše volný čas před prací a daleko od nich nejsou ani katolíci. Tato skutečnost, může souviset s ekonomickým vývojem, kdy lidé ve vyspělých zemích spíše upřednostňují volný čas, protože je jim více vzácný.

Tab. 3. 9 Práce by měla být na prvním místě, i přesto že to znamená méně volného času

	Katolické země 2005-2009	Protestantské země 2005-2009	Muslimské země 2005-2009
Silně souhlasím	17,5 %	10,7 %	51,2 %
Souhlasím	35,6 %	30,4 %	35,6 %
Nerozhodně	15,0 %	16,3 %	6,5 %
Nesouhlasím	24,5 %	32,1 %	5,0 %
Silně nesouhlasím	5,0 %	10,0 %	0,5 %
Chybějící	0,1 %	*	0,1 %
Nezodpovězeno	0,4 %	0,3 %	0,7 %
Nevím	2,0 %	0,1 %	0,4 %

Zdroj: World Values Survey, vlastní zpracování

Postoj k ženám

Otázka v dotazníkovém šetření zní: Souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícím tvrzením? Pokud by byl nedostatek práce, muži by měli mít větší právo pracovat, než ženy.

V následující tabulce můžeme nalézt významné rozdíly mezi sledovanými skupinami. Každá skupina má téměř vyhraněný názor na postavení žen v případě nedostatku práce. Obyvatelé protestantských zemí zcela jasně dávají najevo, že s touto skutečností zcela nesouhlasí (87,5%). U muslimských zemí můžeme vidět přesný opak, kdy se valná většina přiklání se k souhlasu (76,4%). Dále většina u katolických zemí uvádí nesouhlas (65,8%). V porovnání s předchozí vlnou, si můžeme všimnout rozdílů zejména u katolických zemí. K této skutečnosti se významná část (32,1%) přiklání k souhlasu. U ostatních sledovaných skupin, není rozdíl tak zjevný, jako u katolických zemí. Můžeme zde sledovat posun k větší progresivitě ve vztahu k ženám.

Tab. 3.10 Pokud by byl nedostatek práce, muži by měli mít větší právo pracovat, než ženy

	Katolické země 2005-2009	1995- 1999	Protestantské země 2005-2009	1995- 1999	Muslimské země 2005-2009	2000- 2004
Souhlasím	19,7%	32,1%	6,0%	11,9%	76,4%	73,3%
Nerozhodně	11,8%	15,6%	5,9%	4,9%	10,2%	8,7%
Nesouhlasím	65,8%	50,1%	87,5%	82,1%	12,8%	16,5%
Chybějící	0,1%	*	*	*	*	*
Nezodpovězeno	0,2%	*	0,3%	*	0,3%	0,5%
Nevím	2,4%	2,1%	0,2%	1,1%	0,3%	0,1%

Zdroj: World Values Survey, vlastní zpracování

3.3 Hodnoty, které jsou předávány dětem

Vybrané hodnoty a otázky v dotazníkovém šetření jsou velice významným faktorem pro ekonomiku. Je velice pravděpodobné, že hodnoty, ke kterým jsou děti vedeny, jim zůstanou a budou tak ovlivňovat rozhodování v jejich životě.

Tvrdá práce

Otázka v dotazníkovém šetření zní: Považujete za důležité, vést své děti k tvrdé práci?

Tvrdá práce, v rámci vlny 2005-2009, zcela jasně nenachází podporu u protestantských zemí (87,3%), s předchozí vlnou se tento výsledek sice snížil, ale jen zanedbatelným množstvím. Naopak u muslimských zemí sledujeme odlišné stanovisko, a to že většina se přiklání k odpovědi „ano“. Nerozhodnost můžeme sledovat u obyvatel katolických zemí, kteří se v odpovědích neodlišují velkou měrou a to i v předchozí sledované vlně. Obecně však nesledujeme velké změny v rámci předchozích vln u žádného ze sledovaných subjektů.

V případě této dotazníkové otázky však závisí na tom, jak je pojem práce vnímán. Je zřejmé, že pokud je práce vnímána jako tvrdá fyzická práce, potom bude ve vyspělých zemích na tuto skutečnost kladen menší důraz. Souvislost může být nalezena také v postoji k volnému času, který spíše preferují vyspělé protestantské země.

Tab. 3.11 Vlastnosti dětí: tvrdá práce

	Katolické země 2005-2009	1995- 1999	Protestantské země 2005-2009	1995- 1999	Muslimské země 2005-2009	2000- 2004
Ano	40,6 %	38,4 %	12,7 %	10,7 %	62,3 %	57,1 %
Ne	59,4 %	61,6 %	87,3 %	89,3 %	37,7 %	42,9 %

Zdroj: World Values Survey, vlastní zpracování

Hospodárnost a spořivost

Otázka v dotazníkovém šetření zní: Považujete za důležité vést své děti k hospodárnosti a spořivosti?

Hospodárnost a šetřivost je významný stimul pro ekonomický růst a rovněž má také velký dopad na ekonomiku prostřednictvím naspořených peněz, které mohou být dále investovány. Investice jsou proto velice významným faktorem.

Faktem je, že vybrané náboženské subjekty spíše tuto vlastnost nepodporují nebo ji přehlížejí. Všechny zvolené země jsou ve většině proti nutnosti šetřit. Nejvíce se však k odpovědi „ne“ přiklání protestantské země (74,0%), což je velice podivuhodným faktem. Protestanti byli, již od doby Maxe Webera, spojováni s významným vztahem ke spořivosti a tudíž i pozitivním vlivem na ekonomický růst.

Tab. 3.12 Vlastnosti dětí: hospodárnost a spořivost

	Katolické země 2005-2009	1995- 1999	Protestantské země 2005-2009	1995- 1999	Muslimské země 2005-2009	2000- 2004
Ano	36,5%	38,1%	26,0%	27,6%	32,7%	21,7%
Ne	63,5%	61,9%	74,0%	72,4%	67,3%	78,3%

Zdroj: World Values Survey, vlastní zpracování

4 Závěr

Tato bakalářská práce pojednávala o roli kultury v ekonomické vědě. Významná pozornost v této práci byla věnována náboženství, jakožto stěžejnímu prvku kultury.

Cílem této práce bylo zjistit, jakou roli hraje kultura při chování a rozhodování ekonomických subjektů.

V první kapitole byl vymezen teoretický základ potřebný k tomuto tématu. Cílem této kapitoly bylo podat přehled o ekonomické historii, moderních teoriích růstu či o determinantech ekonomického růstu nebo kultuře. Prvky kultury bylo možno sledovat již v historické části kapitoly, kdy se promítaly v samotném počátku ekonomického vývoje. Nejen historie, ale také determinanty ekonomického růstu zahrnovaly kulturní prvky. Zahraniční autor Daron Acemoglu poukazuje jak na přímé, tak na nepřímé faktory ekonomického růstu a právě v nepřímých faktorech je kulturní prvek zahrnut. Kultura se tak prolínala v jednotlivých částech první kapitoly.

Druhá kapitola pojednávala o vybraných empirických pracích, jak zahraničních tak českých autorů. Kultura je téma, které nelze jednoduše vyčerpat. Mnoho autorů přichází na různé skutečnosti, které by se mohly stát dalším předmětem zkoumání. Například na sekularizaci či otázku muslimského náboženství ve spojitosti s ekonomickým růstem autoři nalézají různá stanoviska. Proto je každá empirická práce v něčem výjimečná a v určitém slova smyslu rozdílná, z toho důvodu také tvoří podněty k dalšímu zkoumání.

Ve třetí kapitole byla obsažena vlastní analýza ekonomických postojů v katolických, protestantských a muslimských zemích na základě celosvětového výzkumného šetření World Values Survey. Analýza se zaměřovala na ekonomické otázky týkající se například daní, práce, důvěry či hodnot předávaných dětem. Pro analýzu byly vybrány země s dominantním náboženstvím. To znamená, že se k danému náboženství hlásí více než 50% obyvatel. U katolíků a protestantů byly záměrně vybrány jen evropské země. V celkovém vzorku bylo zahrnuto bezmála 14 tisíc respondentů.

Většina dotazovaných se cítí být šťastná, což se dále může projevovat v morálce a pocitu celkové pohody. U důvěry se však toto říct nedá. Nejvíce důvěřivou skupinu tvoří protestantské země. Tato skutečnost se může dále odvíjet například v investičním rozhodování. Většina obyvatel katolických a muslimských zemí se přiklání k přesnému opaku, tedy spíše k nedůvěřivosti.

Další část třetí kapitoly pojednávala o postoji k daním a úplatkům. Všechny náboženské skupiny daných zemí se ostře stavěly proti k těmto daňovým podvodům. Co se týče ochoty platit vyšší daně, z valné většiny jsou v tomto ohledu nejvíce svolní obyvatelé muslimských zemí.

Postoj ve vztahu k práci tvořil další podkapitolu, kde se otázky týkaly postojů k soupeřivosti či důležitosti práce. K soupeřivosti nebo jinak řečeno konkurenci se nejpozitivněji stavěli respondenti muslimských zemí, naopak u katolických a protestantských zemí není tato skutečnost zcela podporována. Obecně se k práci všechny náboženské skupiny daných zemí vyjádřily pozitivně a pokládají ji za velmi důležitou, což se také rozhodně pozitivně odrazí v ekonomice. Například respondenti muslimských zemí jsou pevně přesvědčeni, že by práce měla být na prvním místě. Z odpovědi obyvatel katolických a protestantských zemí spíše vyplývá, že dávají přednost volnému času před prací. Tento výsledek může být ovlivněn na základě vyspělosti dané země, kde jedinci dávají přednost volnému času, protože je jim více vzácný. Zvláštností je však skutečnost, že obyvatelé islámských zemí sice práci upřednostňují, ale zároveň schvalují možnost získání peněz, aniž by museli pracovat. S touto otázkou však nejvíce nesouhlasili respondenti protestantských zemí. Podporují tak skutečnost, že pokud si chtějí vydělat, musí k tomu vynaložit úsilí, což se rozhodně pozitivně odrazí v ekonomice. V otázce postoje k ženám se respondenti reprezentující muslimské země vyjádřili zcela jasně. Drtivá většina souhlasila s tím, že pokud by byl nedostatek práce, muži by měli mít větší právo na práci. U katolických a protestantských zemí lze v porovnání s předchozí vlnou sledovat větší posun k progresivitě, což značí, že u těchto zemí nelze shledávat konzervativní postoj k ženám.

Nejméně pozitivně se vybrané skupiny projevovaly v otázce předávání hodnot svým dětem, které se týkaly tvrdé práce a spořivosti. Respondenti reprezentující katolické a protestantské země se z většiny shodli na tvrzení, že u svých dětí neprosazují tvrdou práci. Naopak v muslimských zemích se k této skutečnosti přiklání ve větší míře. Otázkou zůstává, jak byl pojem tvrdá práce mezi respondenty vnímán. Pokud byl tento pojem chápán jako tvrdá fyzická práce, je zřejmé, že ve vyspělých zemích se budou respondenti stavět více proti. K otázce spořivosti se všechny náboženské skupiny vyjádřily spíše negativně, což rozhodně nebude mít blahý vliv na ekonomiku, jelikož úspory jsou důležité ve spojitosti s investicemi. Výsledek otázky týkající se spořivosti je však velice

podivuhodný. Tvrzení Maxe Webera a dalších sociologů či ekonomů totiž stavělo na pozitivním vztahu protestantů ke spořivosti.

Nedá se říci, že by se sledované země vůči ekonomice projevovaly negativně. Naopak převládá spíše pozitivní postoj k jednotlivým otázkám. Zcela jasně se všichni respondenti vybraných zemí staví proti daňovým podvodům nebo úplatkům. Na základě výsledků je evidentní, že tuto skutečnost nepodporují, ale naopak jsou ochotní ve větší míře přispívat do státního rozpočtu. Kladný přístup k práci je dalším pozitivním faktorem u všech sledovaných skupin.

Zdroje

Monografie

1. ACEMOGLU, Daron. *Introduction to modern economic growth*. Princeton: Princeton University Press, 2009. ISBN 978-0-691-13292-1.
2. FILIPOVÁ, Lenka. *Lidský kapitál jako zdroj ekonomického růstu*. Ostrava, 2005. Doktorská disertační práce. Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, Fakulta ekonomická, Katedra národohospodářská.
3. HOLMAN, Robert. *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vyd. Praha: C.H. Beck, 2005. ISBN 80-7179-380-9.
4. HOLMAN, Robert. *Ekonomie*. 3. vyd. Praha: C.H. Beck, 2002. ISBN 80-7179-681-6.
5. JUREČKA, Václav. *Makroekonomie*. 2. vyd. Praha: Grada Publishing, 2013. ISBN 978-80-247-4386-8.
6. KADEŘÁBKOVÁ, Božena. *Úvod do makroekonomie: neoklasický přístup*. Praha: C.H. Beck, 2003. ISBN 80-7179-788-x.
7. KLIKOVÁ, Christiana a Igor KOTLÁN. *Hospodářská politika*. 3. vyd. Ostrava: Institut vzdělávání Sokrates, 2012. ISBN 80-86572-76-5.
8. LANDES, David S. *Bohatství a Bída Národů. Proč jsou někteří tak bohatí a někteří tak chudí*. Praha: BB/art, 2004. ISBN 80-7341-291-8.
9. LIŠKA, Václav, Kamila SLUKOVÁ a Jolana VOLEJNÍKOVÁ. *Institucionální ekonomie*. Praha: Professional Publishing, 2011. ISBN 978-80-7431-051-5.
10. MACH, Miloš. *Makroekonomie II pro inženýrské studium*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1995. ISBN 80-7079-498-4.
11. MLČOCH, Lubomír. *Institucionální ekonomie*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1029-9.
12. NEŠPOR, Zdeněk a Dušan KALUŽNÝ. *Sociologie náboženství*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-251-5.
13. RODRIK, Dani. *Economics rules: the rights and wrongs of the dismal science*. New York: W. W. Norton & Company, 2015. ISBN 978-0-393-24641-4.
14. SITÁROVÁ, Zdenka a Antonín KLIMENT. *Dějiny ekonomických teorií: stručný nástin*. Praha: Svoboda a, 1981.
15. SOJKA, Milan. *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. ISBN 978-80-87109-21-2.

16. SAMUELSON, Paul Anthony a William D NORDHAUS. *Ekonomie*. Praha: Svoboda-Libertas, 1991. ISBN 80-205-0192-4.
17. VOIGT, Stefan a Jana ČAMROVÁ. *Institucionální ekonomie*. Praha: Alfa Nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-87197-13-4.

Elektronické dokumenty

18. BARRO, Robert J. a Rachel M. MCCLEARY. *International determinants of religiosity*. National Bureau of Economic Research [online]. 2003, č. 10147, [cit. 5. 4. 2016]. Dostupné z <http://www.nber.org/papers/w10147>
19. BÉNABOU Roland, Davide TICCHI a Andrea VINDIGNI. *Religion and innovation*. National Bureau of Economic Research [online]. 2015, č. 21052, [cit. 5. 4. 2016]. Dostupné z <http://www.nber.org/papers/w21052>
20. CAMPANTE, Filipe a David YANAGIZAWA-DROTT. *Does religion affect economic growth and happiness? Evidence from ramadan*. Oxford Journals [online]. 2015, [cit. 5. 4. 2016]. Dostupné z <http://qje.oxfordjournals.org/>
21. FILIPOVÁ Lenka a Radek Bednařík. *The role of religion and political regime for human capital and economic development*. Munich Personal RePEc Archive [online]. 2009, č. 14556, [cit. 5. 4. 2016]. Dostupné z <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/14556/>
22. FILIPOVÁ, Lenka. *Are attitudes conducive to economic growth stronger in protestants than in others? Investigation into values and attitudes as channels through which culture can affect economic outcomes*. Norwegian Institute of International Affairs [online]. 2012, č. 804, [cit. 5. 4. 2016]. Dostupné z <http://english.nupi.no/content/download/320689/1105089/version/2/file/NUPI+WP--804-Filipova.pdf>
23. FRIESEN Amanda a Aleksander KSIAZKIEWICZ. *Do Political Attitudes and Religiosity Share a Genetic Path?* Political Science [online]. 2014, [cit. 5. 4. 2016]. Dostupné z <https://scholarworks.iupui.edu/bitstream/handle/1805/5388/friesen-2014-do-political.pdf?sequence=1>
24. GUIOSO Luigi, Paola SAPIENZA a Luigi ZINGALES. *People's opium? Religion and economic attitudes*. National bureau of economic research [online]. 2002, č. 9237, [cit. 5. 4. 2016]. Dostupné z <http://www.nber.org/papers/w9237>
25. HAPMLOVÁ, Dana. *Je náboženství důležité pro ekonomický rozvoj?*. Lidé města. [online]. 2009, č. 1, [cit. 1. 4. 2016]. Dostupné z <http://lidemesta.cz/archiv/cisla/11-2009-1/je-nabozenstvi-dulezite-pro-ekonomicky-rozvoj.html>

26. HUNGERMAN, Daniel M. *The Effect Of Education On Religion: Evidence From Compulsory Schooling Laws*. National Bureau of Economic Research [online]. 2011, č. 16973, [cit. 5. 4. 2016]. Dostupné z <http://www.nber.org/papers/w16973>
27. LOUŽEK, Marek. *Ekonomie náboženství – je hypotéza sekularizace opodstatněná?* Politická ekonomie [online]. 2007, č. 618, [cit. 5. 4. 2016]. Dostupné z <https://www.vse.cz/polek/618>
28. MINÁRIK, Pavol. *Ekonomie náboženství a její relevance pro ekonomy ve střední Evropě*. Politická ekonomie [online]. 2013, č. 924 [cit. 5. 4. 2016]. Dostupné z <https://www.vse.cz/polek/924>
29. NOLAND, Marcus a Senior FELLOW. *Religion, culture, and economic performance*. Institute for International Economics [online]. 2003, [cit. 5. 4. 2016]. Dostupné z www.iie.com/publications/wp/03-8.pdf
30. WVS. World Value Survey. [online]. [cit. 5. 4. 2016]. Dostupné z <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Seznam tabulek:

Tab. 3.1 Obecná důvěra

Tab. 3.2 Pocit štěstí

Tab. 3.3 Ospravedlnitelné: daňové podvody

Tab. 3.4 Ochota platit vyšší daně pro zvyšování blahobytu státu

Tab. 3.5 Ospravedlnitelné: přijímání úplatků

Tab. 3.7 Důležitost práce

Tab. 3.8 Je správné získat peníze, aniž byste museli pracovat?

Tab. 3. 9 Práce by měla být na prvním místě, i přesto že to znamená méně volného času

Tab. 3.10 Pokud by byl nedostatek práce, muži by měli mít větší právo pracovat, než ženy

Tab. 3.11 Vlastnosti dětí: tvrdá práce

Tab. 3.12 Vlastnosti dětí: hospodárnost a spořivost

Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce

Prohlašuji, že

- jsem byla seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. – autorský zákon, zejména § 35 – užití díla v rámci občanských a náboženských obřadů, v rámci školních představení a užití díla školního a § 60 – školní dílo;

- beru na vědomí, že Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava (dále jen VŠB-TUO) má právo nevýdělečně, ke své vnitřní potřebě, bakalářskou práci užít (§ 35 odst. 3);

- souhlasím s tím, že bakalářská práce bude v elektronické podobě archivována v Ústřední knihovně VŠB-TUO a jeden výtisk bude uložen u vedoucího bakalářské práce. Souhlasím s tím, že bibliografické údaje o bakalářské práci budou zveřejněny v informačním systému VŠB-TUO;

- bylo sjednáno, že s VŠB-TUO, v případě zájmu z její strany, uzavřu licenční smlouvu s oprávněním užít dílo v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;

- bylo sjednáno, že užít své dílo, bakalářskou práci, nebo poskytnout licenci k jejímu využití mohu jen se souhlasem VŠB-TUO, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly VŠB-TUO na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše).

V Ostravě dne 6.5. 2016

Dominika Stramienska

jméno a příjmení studenta